

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

М. А. Остапенко

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА
СУСПІЛЬСТВА**

Навчальний посібник

МАУП

Київ 2008

ББК 66.0я73+66.3(4УКР)6я73

О-76

Рецензенти: *О. В. Бабкіна*, д-р політ. наук, проф.
І. В. Варзар, д-р політ. наук, проф.
В. П. Горбатенко, д-р політ. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 25.10.06)

Остапенко М. А.

О-76 Політична культура суспільства: Навч. посіб. — К. : МАУП, 2008. — 96 с. — Бібліогр.: С. 88–91.

ISBN 978-966-608-821-8

У навчальному посібнику викладено програмний матеріал до вивчення дисципліни “Політична культура”. Книга містить список використаної та рекомендованої літератури.

Для студентів вищих навчальних закладів.

ББК 66.0я73+66.3(4УКР)6я73

© М. А. Остапенко, 2008

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008

ISBN 978-966-608-821-8

ВСТУП

Важливою складовою політичної системи будь-якого суспільства є політична культура — феномен, що сприяє визначати політичні процеси і формувати тип політичних відносин як в межах держави, так і на міжнародному рівні.

Політична культура — досить складне, багатогранне, глибоке за змістом явище. Як концептуальне поняття вона з'являється в середині ХХ ст. в працях представників американської школи — Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая. В СРСР поняття політичної культури цілеспрямовано досліджувалося з 80-х років минулого століття. Сучасний аналіз феномену політичної культури можна прослідкувати в працях багатьох дослідників, в яких розглядаються питання щодо сутності, домінуючих цінностей, регіональних відмінностей, механізмів і засобів формування сучасної моделі політичної культури. Так різні її аспекти висвітлюються в працях В. Андрущенка, О. Бабкіної, В. Бебика, І. Варзара, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Ребкала, С. Рябова, С. Телешуна, Л. Шкляра, П. Шляхтуна та інших вітчизняних (українських) науковців.

Сучасність характеризується світовою трансформаційністю. Глобалізація, інформаційна революція, інтеграційні тенденції в світі, міграційні процеси тощо свідчать про те, що практично кожна з держав змінює параметри своєї загальної і політичної життєдіяльності. Кожна країна відчуває зміни, трансформується, адаптується до нових умов світової динаміки, що впливає як на характер взаємовідносин з іншими країнами, так і на відносини між суб'єктами політичної взаємодії в середині країни на рівні політичних інститутів, соціально-політичних спільнот, окремих особистостей. Останнє потребує нового типу політичної культури, нових норм і технологій, формування яких є однаково важливим завданням для всіх країн, що вступають у відповідні відносини.

Трансформаційне суспільство обумовлює власні особливості політичних процесів, висуває власні вимоги до їх суб'єктів, формує свою модель політичної культури.

Нові політичні реалії потребують нових підходів, нових навичок і нової політичної культури. Процес формування нової людини безперервний і складний. Ускладнюються соціальні, економічні, політичні умови, які актуалізують дослідження і розуміння проблеми адаптації і адекватності сучасної людини умовам сьогодення. Політична культура не тільки віддзеркалює подібні труднощі і суперечності, але й сама суттєво впливає на перебіг соціально-економічних і політичних подій.

У навчальному посібнику розкривається вихідне, базове поняття “політична культура”, виявляються атрибутивні її характеристики, визначається роль політичної культури в сучасному суспільстві; аналізується структура політичної культури; розкривається проблема її типологізації в сучасній політичній науці; визначаються основні чинники процесу формування політичної культури особистості, аналізується роль політичного виховання в цьому процесі. Окремими темами подаються проблеми електоральної культури і особливості політичної культури в сучасній Україні та в деяких країнах світу.

Політична культура: поняття і основні характеристики

1.1. Феномен і поняття політичної культури. Формування теорії політичної культури.

Політична культура належить до гуманітарного виміру політики. Завдяки їй формуються регулятори політичної поведінки і мотиваційна основа владних відносин. Інтерес до вивчення феномену політичної культури був обумовлений усвідомленням науковцями необхідності виявлення засобів і механізмів досягнення політичної стабільності і суспільно-політичного розвитку за допомогою аналізу глибинних, емоційних і соціально-психологічних зв'язків між людськими спільнотами і формами правління, владою. Передумовою для масового вивчення подібних зв'язків стала так звана “біхевіористська революція”, а також встановлення широких міждисциплінарних зв'язків політичної науки з іншими науками про суспільство — культурною антропологією, соціологією, соціальною психологією тощо, що в сукупності сприяло формуванню і затвердженню політико-культурного підходу. Такий підхід — це спроба дослідити формальні і неформальні компоненти політичних систем, спираючись на аналіз національної політичної психології, політичної ідеології і інтеграції вказаних наук в єдину політологічну дисципліну.

Систематичне використання поняття “політична культура” почалося з 50-х років ХХ ст. Дослідження різних аспектів політичної культури — характеру зв'язку між соціальною структурою суспільства і культурою, особливостей політичної поведінки людей різних національностей і культур, ступеня впливу традицій на розвиток політичного процесу, ролі людського чинника в політиці — мають давню історію. Феномен, який в сучасній науці визначається як політична культура, був предметом уваги багатьох мислителів: Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, А. де Токвіля, К. Маркса, М. Вебера, М. Бердяє-

ва, К. Мангейма та інших. Поняття “політична культура” зустрічається у російського історика В. Гер’є. Проте першим, хто концептуально використав поняття “політична культура”, був німецький історик-просвітник XVIII ст. Й. Гердер. Категоріального статусу воно, як вже зазначалося вище, набуває у другій половині XX ст. завдяки зусиллям Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Д. Каванаха, У. Розенбаума, Д. Елазара, К. фон Бойме та інших, які закріпили його в політологічному лексиконі. Багато науковців попередником терміна “політична культура” вважають поняття “національний характер” і певний час у науці, особливо в XIX ст., елементи політичної культури досліджувалися в межах аналізу національного характеру.

Проте в 60-ті роки минулого століття виникла потреба в новому, ширшому для дослідження і розуміння політики інструментарії, що давав би відповідь на питання: чому моделі політичних реформ, моделі модернізації, розроблені в одних країнах, неможливо ефективно застосувати в інших. Можна вважати, що поштовх до політико-культурних досліджень дало порівняльне дослідження політичних систем. Політологи-компаративісти дійшли висновку, що системи і інститути ефективно функціонують лише тоді, коли введені до адекватного їм культурного середовища, а діючі в їх межах суб’єкти мають відповідні культурні характеристики.

Іншою причиною активізації уваги до феномену політичної культури є проникнення в політичну науку після Другої світової війни різних концепцій культури і культурної антропології, збільшення кількості спроб розглядати політичні феномени в культурних, соціокультурних і соціально-психологічних термінах. Попередниками концепції політичної культури можна вважати відомих антропологів і культурологів К. Клакхона, А. Кребера та ін. Саме тоді в центрі уваги політологів і постає культурний контекст здійснюваних політичних змін.

Теоретичною передумовою концептуальної розробки проблеми політичної культури стали дослідження політичних систем, основну констатуючу ознаку яких значна кількість вчених вбачала в наявності ціннісно обумовлених зв’язків між владою і суспільством. Іншими словами, об’єднавчим і стабілізуючим чинником політичної системи розглядалися політичні цінності. Таким чином, виникнення теорії політичної культури — це

своєрідна спроба подолання формальних, інституціоналізованих методів дослідження політики, прагнення об'єднати офіційну та реальну політичні системи, зв'язати процес прийняття управлінських рішень з політичною поведінкою громадян.

Існує багато дефініцій політичної культури, кілька підходів до розуміння її сутності. Необхідно зазначити, що у західних і вітчизняних науковців немає єдиного підходу як до самої категорії політичної культури, так і до її змісту, структурних компонентів, функцій. Складність у розумінні і тлумаченні політичної культури пов'язується з тлумаченням самого поняття “культура” в культурології. На сьогодні можна налічити більше 500 визначень цього поняття, що певним чином ускладнює пізнавальну ситуацію також з поняттям політична культура. У найзагальнішому вигляді її можна розглядати як суб'єктивний вимір суспільних основ політичної системи. Серед різноманітних інтерпретацій політичної культури і культури загальної визнається те, що політична культура є складовою, своєрідною підсистемою загальної культури суспільства, але водночас може виявляти себе як “самостійне”, автономне явище. За визначенням Р. Такаера, культура є звичайним способом життя суспільства, що включає як прийняті способи мислення і переконання, так і прийняті зразки поведінки; політична ж культура містить у собі ті елементи культури, що пов'язуються з правлінням і політикою. Культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей, специфічний спосіб людської діяльності, що виробляється в ході історичного розвитку, впливає на спосіб здійснення влади і, в свою чергу, залежить від політичних перетворень. Через політичну культуру людина залучається до політичної системи і політичної діяльності.

В історії дослідження і формуванні теорії політичної культури можна визначити кілька етапів.

Перший (“об'єктивний”) етап здійснюється в рамках структурного функціоналізму (Т. Парсонс), коли цінності розглядаються як найвищі принципи, на основі яких забезпечується згода в суспільстві і в малих групах. Цінності є об'єктивними і досліджуються тією мірою, якою здатні підтримувати нормальне функціонування системи. Прихильник цього підходу Д. Істон розглядає політичну культуру як сукупність лише тих уявлень і вірувань, які явно визначають політичні дії.

Представник другого (“суб’єктивного”), “психологічного” етапу (Г. Алмонда і С. Верба), розглядають політичну культуру як систему політичних орієнтацій і переконань, притаманних тій чи іншій особистості. Ці орієнтації можуть не схвалюватися більшістю певного суспільства і навіть суперечити існуючому режиму. Головне — вони є в індивідуальних свідомостях.

Третій етап пов’язується з кінцем 80-х років — початком 90-х років ХХ ст., коли в інтерпретації політичної культури склалися два основні напрями. Один обмежує це суспільне явище сферою психічного; другий, поряд зі зразками політичної свідомості, включає до нього і “зразки” політичної поведінки людей.

На базі синтезу цих підходів — “об’єктивістського” аналізу системи цінностей і дослідження особистісних цінностей — відбувається подальше дослідження політичної культури.

Проте слід зупинитися на змісті базових концепцій політичної культури. Однією з них є концепція Г. Алмонда. В статті “Порівняльні політичні системи” (1956 р.) він вперше сформулював положення, які визначили основні параметри цієї концепції. Як стверджував автор, будь-яка політична система вбудовується в певний зразок орієнтації на політичні дії, що і названо ним політичною культурою. Пізніше у спільній праці “Громадянська культура” Г. Алмонда і С. Верба розвивають свою думку, зазначаючи, що “поняття “політична культура” вказує на специфічні політичні орієнтації — настанови щодо політичної системи та її різних частин і настанови щодо власної ролі в системі” [1, 122] “Коли ми розглядаємо політичну культуру суспільства, — пояснюють далі науковці, — ми маємо на увазі політичну систему, що інтерналізується в знаннях, почуттях, оцінках його членів” [1, 122]. Як об’єкт політичної орієнтації Г. Алмонда виокремлює “загальну політичну систему” з такими компонентами: специфічні ролі або структури (скажімо, законодавчі чи виконавчі органи, бюрократія), носії ролей (окремі монархи, законодавці, адміністратори), конкретні публічні політичні заходи, рішення або виконання рішень і власне “я”. Ця концепція має ряд недоліків, серед них можна назвати такі:

- вона дає можливість розкрити лише певні фрагменти політичної культури, адже зведення останньої лише до орієнтацій обходить увагою такий момент, як діяльнісний аспект,

він визначається тим положенням, яке посідає окрема людина чи соціальна група в системі об'єктивних відносин у суспільстві, а також їх світоглядними та соціально-політичними позиціями;

- невизначеним залишається питання про ціннісні характеристики орієнтацій, що входять до складу політичної культури, тобто про те, чи включаються до культури лише “позитивні”, чи ще й “негативні” цінності, орієнтації.

Однак, незважаючи на свої недоліки, концепція Г. Алмонда набула поширення у західній політичній науці, зокрема в працях С. Верби, Л. Пая, С. Хантінгтона, Д. Елазара, Д. Дівайна та інших, які досліджували феномен політичної культури переважно з “орієнтаційного” погляду. Наприклад, Л. Пай розглядав політичну культуру як сукупність настанов, переконань і почуттів, що впорядковує і надає значення політичному процесу і вляє собою основні припущення і правила, які управляють поведінкою в політичній системі; вона містить у собі як політичні ідеали, так і діючі норми управління. До політичної культури Л. Пай відносить зміст таких категорій, як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [11, 5]. Американські політологи Дж. Олмонд і Дж. Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій [30, 6]. На думку Л. Дитмера, у політичній культурі є те, що належить “культурі” і не дозволяє зводити її ні до “політичної структури”, ні до “політичної психології”. Основою аналізу політичної культури є символи, оскільки саме за їх допомогою люди виражають і передають один одному свої почуття і цінності, і тому політична культура — це система політичних символів, певна семіологічна система, що передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів та понять і включається до ширшої системи — системи політичної комунікації [11, 6].

Інші дослідники, наприклад, Є. Вятр і Д. Пол, вважають, що поруч зі “зразками” політичної свідомості до політичної культури повинні бути віднесені обов'язково і “зразки” політичної поведінки. Далеко не все в людській діяльності контролюється і фіксується свідомістю, це значить, що не всі моделі поведінки індивідів і груп можна вивести з моделей їх свідомості. Найкра-

ще подібну позицію було викладено відомим істориком і політологом Р. Такером: “Культура — це звичний спосіб життя суспільства, що включає як прийняті способи мислення, а також переконання, так і прийняті зразки поведінки. Політична культура — це ті елементи культури, які мають відношення до управління і політики” [39, 690].

У працях вітчизняних науковців та авторів близького зарубіжжя помітні розбіжності в трактуванні політичної культури, переважно вони торкаються суті, структурних компонентів та функцій. Одна група вчених визначає політичну культуру як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності та відносин, що відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності й інтереси, формують політичні погляди та навички участі громадян у суспільно-політичному житті (В. Бебик, М. Головатий, В. Ребало). Інші фахівці вбачають у політичній культурі систему обумовлених історично, відносно сталих і репрезентованих переконань та настанов свідомості та моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи (Е. Баталов, Б. Цимбалістий). Певна частина вчених вважає, що політична культура — це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і сформованість їхньої політичної активності (Н. Паніна, Ю. Пахомов, Н. Чурилов).

Підсумовуючи аналіз різних трактувань політичної культури, можна їх звести до трьох основних груп:

- політична культура — суб’єктивна сфера, що лежить в основі політичної діяльності, це: орієнтації, система цінностей, символів, вірування і настанови індивідів на політичні дії;
- політична культура — це спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделі поведінки. Політична культура тлумачиться як політична свідомість і політична поведінка, відповідно в структурі політичної культури виділяються компоненти пізнавального, емоційного, оцінювального і поведінкового характеру.
- політична культура — це політична свідомість, політична

поведінка та діяльність політичних інститутів. Вважається, якщо на індивідуальному і груповому рівнях політична культура виступає як єдність політичної свідомості і поведінки, то на соціальному рівні вона доповнюється культурою функціонування політичних інститутів, що складають політичну систему суспільства.

Отже, **політичну культуру** можна визначити як систему історично обумовлених, відносно сталих і репрезентованих (“зразкових”) орієнтацій (уявлень, переконань, установок, почуттів, оцінок) і моделей поведінки індивідів і груп, а також стилю діяльності суб’єктів політичного процесу, моделей функціонування політичних інститутів і системи, яку вони утворюють.

Важливо мати на увазі, що політична культура містить у собі не лише “позитивні”, або нормативні, але й “негативні” орієнтації і моделі. Зведення політичної культури лише до “позитивних зразків” спрощує реальну суть політичного суб’єкта. Адже при подібному підході не може існувати політична культура нацизму, фашизму, сталінізму та інших “поганих” систем і режимів, як не може існувати і політична культура соціальних і політичних груп, які їх підтримують. А між тим і німецький нацизм, і італійський фашизм, і сталінізм “будували” певну модель політичної культури, що мала характерні прикмети. Загалом будь-яке суспільство, група осіб, окремих індивідів, які діють в тому чи іншому політичному контексті, середовищі, завжди характеризуються наявністю в них певної політичної культури, яку можна змінити, але неможливо “підняти” чи “поліпшити”.

1.2. Прикмети політичної культури

Розглядаючи докладніше феномен політичної культури, можна виділити такі ознаки, що відбивають його глибину і багатоаспектність.

1. Політична культура — це сфера загальнолюдської культури, що пов’язується з політикою. Вона виявляється в досягнутому рівні, якості і спрямованості політичного буття людини, політичного життя суспільства і відповідно в функціонуванні політичних інститутів, характері політичних процесів, політичної діяльності людей, домінуючих цінностей і моделей поведін-

ки, політичної соціалізації громадян і в широкому розумінні — в комунікаційній системі модернізації суспільних відносин.

2. Політична культура — це інтегральна характеристика способу життя країни, нації, соціальної групи, індивідів, яка фіксує і закріплює історичний досвід, історичну пам'ять соціальних спільнот і окремих людей в сфері політики, їх орієнтації і навички, що впливають на політичну поведінку.

3. Політична культура — це не ізольоване явище, а один з елементів загальної культури суспільства, що пов'язується з іншими підсистемами — економічною, правовою, управлінською, організаційною, моральною, релігійною тощо. Вона містить зафіксований у звичаях і законах політичний досвід суспільства, його класів, соціальних груп, індивідів, рівень їх увявлення про владу і політичні відносини, їх здатність оцінювати явища суспільного життя і обирати в ньому політичну позицію, що виявляється в певних діях. Саме тому політична культура впливає на політичне життя в цілому, на все, що стосується проблем влади і управління, участі людей у політиці, а також суміжних зон взаємодії політики і права, політики і економіки, політики і моральної сфери. Це дає підстави розглядати політичну культуру не лише як один з елементів духовного життя, а й як найважливіший компонент політичної системи суспільства.

4. Політична культура обумовлюється не лише історичними умовами, а й психосоціальними чинниками. Поруч з раціональними позиціями, цільовими діями в її межах існують феномени, які не можна пояснити об'єктивними чинниками. Розглядаючи політичну культуру, варто використати поняття національного характеру як найрозповсюдженішого серед певного народу типу особистості або, в динамічнішому розумінні, найрозповсюдженішому типі поведінки. Через аналогію з характером індивіда, національний характер можна розглядати як комплекс типових зразків поведінки, що складається на основі імпульсів і традицій, які регулюють поведінку нації протягом тривалого часу. За визначенням М. Бердяєва, в кожній народній душі є сильні і слабкі сторони, свої переваги і недоліки. Тому вивчення національного характеру і традицій є суттєвою передумовою для розуміння політичної культури будь-якого народу.

5. Політична культура не обмежується лише сукупністю певних знань і цінностей, досвіду, традицій, це — процес, спосіб ре-

алізації політичних інтересів людей, що визначає мету, засоби і має результати. Політична культура — це характеристика і відзеркалення творчої діяльності людини в сфері політичних відносин, як минулої, що зафіксована в політичних цінностях та інститутах, так і теперішньої, що засновується на реалізації цих цінностей та створенні нових. Тобто політична культура є динамічним процесом опанування і створення відповідних певному суспільству політичних цінностей і орієнтацій.

6. Результатом політичної культури виступає відповідна їй політична людина, людська субстанція політики, якість політичного життя суспільства загалом. Політична культура виступає як сукупний показник політичного досвіду, рівня політичних знань і почуттів, моделей поведінки і функціонування політичних суб'єктів. Цей досвід містить в узагальненому, “опрацьованому” вигляді враження і вподобання у сфері як внутрішніх, так і міжнародних відносин.

7. Втілюючи ціннісно-змістовну детермінацію активності людини в сфері влади, політична культура характеризує її здатність усвідомлювати специфіку своїх владно значущих інтересів, діяти при досягненні мети відповідно з правилами політичної гри (за шаблонами), творчо перебудовувати прийоми і засоби діяльності відповідно до змін потреб і зовнішніх обставин. Іншими словами, політична культура пов'язана з політичною діяльністю і обумовлює її характер і “технологію” здійснення. Це дозволяє ввести до сфери предметного функціонування політичної культури засоби, методи, механізми і результати політичної діяльності, характер політичних відносин, які складаються в суспільстві.

8. Поєднуючи ціннісну мотивацію з чуттєвим і раціональним чинниками людських дій, політична культура не просто є набором елементів, що дозволяють людині виглядати “логічною”, “нелогічною” і “позалогічною” (В. Парето), але й може виявлятися в різноманітних формах. Зокрема, політична культура має три основні діяльнісні форми: духовну, яка включає політичний досвід, традиції, ролі, цінності, орієнтації і установки, політичні почуття та емоції, тип політичного мислення; предметну, яка охоплює певні способи і зразки організації політичних інститутів, засобів політичної діяльності, за допомогою яких матеріалізуються досягнення наукової думки; функціональну, яка

визначає стиль, безпосередні дії, механізми політичної діяльності, характер політичного процесу. Зазначені форми тісно пов'язуються між собою і розкривають рівень політичної свободи людей, є також своєрідним індикатором шкали “ступінь відчуження влади”. Чим демократичніші принципи володарювання, чим різноманітніші способи контролю за політичною владою з боку громадськості, тим вищий рівень політичної свободи. Політична культура є способом вираження і реалізації політичної свободи соціальної групи чи окремого індивіда, яка виявляється в формах, цінностях політичної свідомості, що виникають в процесі політичної діяльності, опосередковують процес політичного володарювання і політичної участі і є типовими для політичної системи.

9. Політична культура — явище динамічне, вона змінюється разом з розвитком суспільства, це зумовлено поєднанням в культурі консервативних та динамічних компонентів, старого і нового. Динаміка політичної культури може бути розглянутою через призму цілей, засобів і умов культури. Менш за інші компоненти піддаються зміні цілі. У загальноісторичному плані зміна цілей можлива під тиском інших елементів політичної культури. Рухливішими є засоби політичної культури. Найвідкритішими до змін є умови політичної культури. Рушійною силою змін політичної культури може бути ряд суперечностей між змістом політичної культури і суспільними відносинами, між типом політичної культури і особистістю, суперечності власне політичної діяльності.

10. Політична культура може характеризуватися відкритістю і закритістю. Цей аспект пов'язується з попередньою її ознакою — динамічністю. Відкриті політичні культури орієнтовані на взаємодію з іншими типами культури, на сприйняття, перероблення і закріплення досягнень, доробків інших культур. Закриті політичні культури важко залучаються до діалогу з іншими культурами, обмежують їх вплив, підтримують власний політичний розвиток як єдино вірний.

11. Розвинуті національні політичні культури — складні, неоднорідні утворення. Вони можуть містити в собі паралельно з домінуючою системою орієнтацій свідомості і моделей поведінки більш або менш автономні, специфічні утворення — “субкультури”. Політичні субкультури характерні як для соціаль-

них груп (етнічних, релігійних, вікових тощо), так і для певних регіонів.

Питання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте основні дослідницькі підходи, в яких предметом вивчення є політична культура.
2. Розкрийте сутність і значення політико-культурного підходу в політичній науці.
3. Використовуючи довідкову і навчальну літературу, проаналізуйте зміст кількох можливих визначень політичної культури і визначіть критерії, які покладено в основу інтерпретації такого феномену.
4. Коли почалися дослідження феномену політичної культури у вітчизняній політичній науці і як він розглядається в працях вітчизняних науковців?
5. Розкрийте основні прикмети політичної культури.

Теми рефератів

1. Категорія “політична культура” та її місце в політології.
2. Політична культура як засіб легітимізації і ефективності політичної влади.
3. Обґрунтування і розробка категорії “політична культура” в працях зарубіжних дослідників.
4. Роль вітчизняних науковців у розробці категорії “політична культура”.
5. Взаємозв’язок і відмінність категорій “цивілізація” і “культура”. Дискусійність наукових підходів.
6. Культура політики і політичної діяльності.

МАУП

Структура і функції політичної культури

2.1. Варіанти наукових підходів до структурних компонентів політичної культури

З чого складається політична культура? Оскільки є багато підходів до розуміння сутності політичної культури, то і стосовно її складових існують різні погляди. Почнемо з Г. Алмонда. Як відомо, політичну культуру він розглядав як сукупність орієнтацій на політичну діяльність, політичну сферу загалом. Вчений запропонував таку структуру орієнтацій:

- когнітивні орієнтації (знання індивіда про політичну систему, її роль, функції, рішення, дії, можливості і способи впливу на прийняття політичних рішень);
- емоційні орієнтації (почуття стосовно політичної системи, її структури, ролі, функції і політичних діячів);
- оцінні орієнтації (судження, погляди і уявлення про політичну систему, її роль, функції), що складаються з комбінацій ціннісних стандартів і критеріїв, інформації і емоцій.

Поруч з орієнтаціями на політичну систему в цілому, американський політолог також виділяє орієнтації на структури “входу” в політичну систему і “виходу” з неї, а також орієнтації індивіда на своє місце в політичному процесі і можливість політичної участі.

Дослідження структури політичної культури продовжили інші американські політологи, зокрема У. Розенбаумом, який виділяє три типи орієнтацій щодо політичних об’єктів.

До першого типу належать орієнтації щодо інститутів державного управління, а саме:

- оцінки індивідом державних органів влади, їх норм, символів і осіб, які здійснюють політичні функції, його реакція на них — орієнтація щодо режиму;
- оцінки різних вимог до політичної системи і реакції на них — орієнтації щодо “входу”, оцінки рішень, що прий-

маються політичною владою, і реакції на них — орієнтації щодо “виходу”.

До другого типу належать орієнтації щодо “інших” у політичній системі:

- політичної ідентифікації — відчуття приналежності індивіда до певної соціальної групи, партії, почуття співучасті і лояльності до них;
- політичних вірувань (переконань), що відображають ставлення до інших політичних груп у ракурсі “добре — погано”;
- уявлень про основні правила і норми, що повинні регулювати діяльність політичної системи — про “правила гри”.

До третього типу належать орієнтації щодо своєї власної діяльності, які включають:

- політичну компетентність — оцінка індивідом власних політичних “ресурсів”, що дозволяють йому брати участь у політичному житті і уявлення про вплив політики на людину;
- політичну дієвість — уявлення про вплив політичних дій індивіда на політику і про можливості такого впливу через громадянські акції.

Крім орієнтацій, на думку багатьох науковців, до структури політичної культури входять:

- політичний досвід, традиції;
- політичні стереотипи;
- політичні міфи;
- моделі політичної поведінки особистості і груп;
- моделі функціонування політичних інститутів;
- політична ідеологія;
- політичні символи;
- політична соціалізація.

Розглянемо докладніше такі компоненти політичної культури, як політичні традиції, стереотипи, міфи і символи.

Політичні традиції — це “звичаї і правила поведінки у політичному житті, що склалися історично і передаються від покоління до покоління” [50, 122]. Це повага і дотримання певного політичного порядку, форм політичної дії, певна політична практика. Політичні традиції існують у вигляді звичаїв, певних принципів і норм поведінки, ритуалів та обрядів.

У цьому сенсі цікавим є підхід Є. С Маркаряна, який розглядає проблему традицій за сучасних динамічних умов життя суспільства. Він вказує, що “...культурна традиція зазвичай протистоїть творчому початку активності людей. Таке протиставлення цілковито є виправданим, якщо ці явища розглядати статично. Однак, якщо підходити до дослідження традиції з погляду розвитку, динаміки, то таке жорстке протиставлення є неправомірним, оскільки будь-яка інновація, якщо вона приймається багатьма людьми, які входять до тієї чи іншої групи, стереотипізується і перетворюється у традицію” [50, 127]. Політичні традиції — це рухливі утворення, що змінюються і самі є провідниками цих змін. Політична традиція синонімічна з таким поняттям, як “історична пам’ять”, в якій концентрується суспільно-політичний досвід того чи іншого народу.

Політична традиція може розглядатися в кількох значеннях:

- у функціональному значенні як трансляція від покоління до покоління тих або інших зразків мислення і поведінки;
- в об’єктивному значенні, що відображує якість зразків мислення і поведінки, а також символи, які підлягають трансляції;
- у суб’єктивному значенні — ставлення певного покоління до минулого, його згода на наслідування або протест проти цього [50, 130].

Політична культура — явище динамічне, таке що змінюється з розвитком суспільства. Зміна типів політичної культури в національному просторі може відбуватися як еволюційно, поступово шляхом поетапного витіснення одних систем орієнтацій і моделей поведінки іншими, так і радикально, прискореними темпами в умовах національних потрясінь, заколотів, переворотів, що, між іншим, не сприятиме демократизації суспільства. Виходячи з цього, можна розглядати динаміку культурної традиції як постійний процес подолання одних видів соціально організованих стереотипів і утворення нових. При цьому традиція та інновація є взаємообумовленими поняттями: інновація — це потенційна база для утворення стереотипів культурних традицій, а традиції є необхідною передумовою творчих процесів, що визначають їх спрямованість. З цього випливає те, що політич-

на культура формується на основі як традицій, так і під впливом інновацій як іншої форми існування традицій.

У політичному житті суспільства політичні традиції мають такі функції:

- інтегративну (об'єднують народ, націю, суспільство);
- нормативно-регулятивну (політичні традиції — загально-прийняті правила, зразки поведінки);
- забезпечення історичної спадкоємності (політичні традиції — посередник між сучасністю і вічністю);
- легітимації (за М. Вебером, політичні традиції — одне з джерел авторитету і легітимності влади).

Варто усвідомити, що є комплекс політичних традицій, які відповідають певному рівню розвитку суспільства, а є й такі, яких суспільство поступово повинно позбутися, тобто політичні традиції здатні відігравати як творчу, так і деструктивну роль у суспільстві. Гідними для наслідування є ті, що діють на благо того чи іншого народу. Особливо це стосується суспільств, що трансформуються. Загалом для молодих країн, що перебувають у процесі розбудови і зміцнення своєї державності, нове потребує опертя на авторитет давнини. “Націоналізація” історії, розвінчання старих кумирів, піднесення на п'єдестал нових героїв, зміна державних символів — усе це є одним з головних механізмів затвердження “нових старих” політичних традицій. Зміст того, що беруть нові панівні сили з минулого, як правило, залежить від соціально-політичного характеру перетворень, радикальніші зміни залишають менше місця старим ідеям, нормам, інститутам. Менш радикальні — йдуть шляхом їхньої лібералізації й модернізації.

Політичні цінності — це найвищі принципи, що забезпечують злагоду в суспільстві чи в окремих соціальних групах щодо основних цілей і проблем; віра у бажаний і кращий (або найкращий) тип політичної системи, у політичну мету і засоби її досягнення та уявлення про них. Цінності в загальному розумінні — це своєрідний об'єкт, що задовольняє потребу суб'єкта — індивіда, групи, верстви населення, етносу.

Російський науковець О. Демідов указує, що політика залежить від широкого кола ціннісних детермінант, які мають не-політичне походження (продукуються в таких сферах буття, як мораль, релігія, економіка) і сильно впливають, навіть підпо-

рядкуюють собі політичне життя. Зокрема, завдяки ним у політичному житті:

- формується структура власне політичних цінностей, зміст і співвідношення яких можуть суттєво змінюватися;
- здійснюється відбір політичних пріоритетів;
- визначається характер політичної аргументації;
- формується інструментарій політичних дій;
- складається програма політичної діяльності, уявлення про межі і можливості її впливу на громадське життя [43, 165].

Такими ціннісними домінантами політики науковець називає сакралізацію політичної сфери (формування уявлень про політичну реальність у контексті її розгляду як богоугодної або богосуперечної справи, засобу реалізації вищих настанов або протидія їм); етнічний чинник (фокусується в групі цінностей, найзначнішою серед яких є Батьківщина); прагнення до раю на Землі (природна для політики спрямованість на вдосконалення суспільних відносин); ідею захисту і реалізацію прав людини; екологічну домінанту (впливає на зміст традиційних політичних цінностей у сучасному суспільстві) [43, 165–168].

Є різні класифікації цінностей. Наприклад, за субстанцією цінності поділяються на матеріальні і духовні; за суб'єктами — на цінності людини, організації, об'єднання, суспільства; за соціальними інституціями — на цінності економічні, політичні, культурні, сімейно-родинні, релігійні тощо.

Розрізняють цінності-блага — це такі потреби людини, як матеріальні ресурси, духовні продукти “споживання” та послуги і цінності-регламенти — потреби, що охоплюють моральні, правові та естетичні норми й ідеали, звичаї, традиції.

Цінності також поділяють на такі, що санкціонуються і культивуються офіційно, за допомогою широкої мережі спеціальної системи засобів, які є в державі, і такі, що існують на рівні буденної свідомості незалежно від тих, що культивуються офіційно. Часто між такими цінностями існує значна незгодженість, а інколи і глибокі суперечності [26, 121].

За способами впливу на політичну діяльність політичні цінності можна поділити на:

- цінності-мету (добробут, безпека, порядок, розвиток (прогрес), справедливість, легітимність, законність, свобода);

- цінності-засоби (влада, суттєвими ознаками якої є: здатність досягати інших цінностей (К. Дейч), можливість реалізації власної волі (М. Вебер) і розподілу соціальних цінностей (Д. Істон), дієздатна законність (В. Соловйов).

Політичні цінності знаходять своє втілення в ідеалах, що формують орієнтири політичної діяльності. На основі політичних цінностей суб'єкти політичного процесу вибирають відповідний спосіб поведінки, а громадяни, нації спроможні і до кардинальних дій щодо зміни суспільної ситуації і політичної системи суспільства. Для тоталітарно-авторитарного типу політичної культури політичні цінності вибудовуються за такою схемою: держава — суспільство — колектив — особа; для демократичного типу: особа — колектив — суспільство — держава. У націях-державах, на думку А. Боднара, найвищою цінністю, що об'єднує її членів, є збереження цілісності та незалежності держави [26, 121–122].

У свою чергу політичні цінності тісно пов'язані з *політичними нормами*, які виступають як правила досягнення цінностей. Політичні норми — це такий елемент політичної культури, що забезпечує перехід від цінностей, ідеалів до засобів, практичних чинників її регуляції. Для цього той чи інший фрагмент політичної свідомості повинен стати нормою, правилом поведінки, що сприймається і здатне регулювати відносини в певній політичній спільноті. В нормах свідомість набуває владних функцій, що дозволяє політичній культурі забезпечувати виконання таких важливих завдань, як регуляція суспільних відносин, орієнтація поведінки людей на політичні цінності та ідеали, політична соціалізація, залучення індивідів та соціальних груп до активної політичної діяльності.

Норми можуть існувати у трьох сферах соціальної дійсності: в нормативних висловлюваннях тих, хто представляє владу, і тих, хто підпорядковується владі; у соціальних відносинах, що зумовлюють правила функціонування певних політичних норм; у свідомості — як почуття або переживання політичних норм.

Норми поділяються на дві групи:

- норми, що породжуються політичними інститутами (норми права, норми громадських організацій, політичних партій);

- норми, що є продуктом життєдіяльності різних соціальних груп (мораль, політичні звичаї, політичні традиції).

Ще одну класифікацію пропонує М. Ф. Головатий. Він виділяє основні й операціональні політичні норми. Наприклад, у тоталітарному суспільстві принцип керівної ролі однієї з політичних партій є основною політичною нормою, а обов'язкова належність керівних кадрів до лав цієї партії у такому суспільстві (країні) є операціональною нормою [26, 122].

Специфічним видом норм є політичні символи, які сприяють згуртуванню людей, чіткій орієнтації їх поведінки. Система цінностей або окремі цінності можуть поширюватися і пропагуватися за допомогою символів, символіки.

Політичний символ — умовний образ важливих політичних ідеалів, ефективний засіб їх пропаганди і затвердження, це знак, що виконує комунікативну функцію між особистістю і владою. За концепцією Т. Парсонса, культура — це впорядкована система символів. Отже, можна сказати, що політична культура — це організована система символів. Символіка може бути державною, символікою партій, організацій, об'єднань, соціальних груп, національностей, національних меншин тощо.

Символи поєднують раціональну суть і раціонально трактоване значення тієї чи іншої соціальної цінності з відповідним емоційним рівнем і гостротою її сприйняття і переживання. Саме таке змістовне навантаження несуть герби держав, емблеми політичних партій, кольори національних прапорів, ордени та інші атрибути політичної діяльності. Для того щоб символ виконував комунікативну функцію, він повинен мати зрозуміле для багатьох людей значення, його зміст має бути, як мінімум, інтуїтивно зрозумілим для певного кола людей. Крім комунікативної функції, символ має ще й інтегративну функцію — він повинен об'єднувати людей, групи, забезпечувати почуття єдності.

Політичний символізм — це невід'ємна частина ідеології, політичної сфери, політичної культури зокрема. Політичні символи створює будь-який політичний режим, сподіваючись викликати певну реакцію у населення або сформувати певного типу політичну культуру. Політична символіка — це сукупність виразних засобів, що надають політичному життю, полі-

тичним діям підкреслено очевидного або, навпаки, прихованого сенсу.

Є такі види політичної символіки:

- наочно-агітаційна символіка (засоби наочної агітації, що стосуються політичної реклами: гасла, плакати мітингувальників, передвиборчі листівки, опудала і прапори, портрети, карикатури тощо);
- політично-музична символіка (гімни, революційні, народні пісні);
- люди — політичні символи (історичні політичні лідери — Лінкольн, Гітлер, Сталін, Рузвельт тощо);
- умовно-графічні символи (зірки, хрести, свастика, людські постаті, зображення птахів, тварин) можуть поєднуватися з іншими типами;
- політична мова (мовні звороти, що використовуються в політичній сфері);
- політична мода (особливості висловлювання чи поведінки, характерні для прихильників певної політичної ідеології чи окремого політичного діяча часто використовуються в карикатурах, пародіях, сатиричних програмах);
- символи місця і часу (звороти, такі, як “сталінська епоха”, “радянські часи” тощо, — як з позитивним, так і з негативним відтінком) [30, 16].

Зміна символів у свідомості людини спричиняє появу нових варіацій її суспільної поведінки. Засвоєння особистістю політичної символіки відбувається поступово — від найпростіших іконічних моментів (графічних символів) до більш складної політичної мови. Ця обставина використовується політичними технологіями для “ідеологічної обробки” мас, для зміни акцентів політичної культури окремих осіб, груп населення і всього суспільства. Будь-який тип політичної культури можна розглядати як символічне поле здійснення політики, як “мову”, за допомогою якої влада спілкується з населенням, як політичний механізм впливу влади на громадян. Зміна типів політичної культури, як системи символів, відбувається під час трансформаційних процесів у політичних системах.

Політичний стереотип — це спрощене, схематичне, деформоване і ціннісно-орієнтовне уявлення про політичні об’єкти. В

широкому розумінні стереотип — це традиційний канон думки, сприйняття і поведінки, шаблонна манера поведінки, спосіб здійснення дій у певній послідовності, одноманітність, інерція мислення.

Характерними ознаками стереотипу є:

- персоналізація подій (причина тих чи інших явищ пов'язується з діяльністю конкретної особи або певної групи);
- сильне емоційне забарвлення у сприйнятті та інтерпретації подій (як правило, різко позитивне чи різко негативне ставлення до когось або до чогось);
- ірраціональність (факти, що суперечать стереотипу, не помічаються або відкидаються);
- сталість (стереотип довготривалий, не схильний до змін і здатен до самозбереження навіть у радикальній ситуації).

Як правило, у політичних стереотипах сумується в спрощеній і деформованій формі досвід будь-якої групи. В буденній свідомості стереотипи можуть замінити знання про політичні об'єкти, значно спрощуючи процес орієнтації, вироблення і прийняття рішень у суперечливому світі. Стереотипи сприяють формуванню політичної ідентичності, розподіляючи соціальний і політичний світ за віссю “ми” — “вони”, “свої” — “чужі”, “друзі” — “вороги”.

Формування стереотипів відбувається на суб'єктивному (завдяки обмеженості власного досвіду і “економічності” психіки (суб'єктивна вибірковість), впливу чуток, ефекту новизни) і об'єктивному рівнях під впливом пропаганди і ЗМІ.

В структурі стереотипу психологи виділяють три складові компоненти:

- знання (когнітивно-інформаційний компонент);
- ставлення до інформації (емоційно-чуттєвий компонент) є домінуючим у формуванні стереотипу;
- безпосередня поведінкова реакція (мотиваційно-збуджувальний компонент).

Також у структурі стереотипу можна виділити стрижень (зовнішність, одяг, його особливості) і “периферію” (ті чи інші риси характеру і поведінки людини або властивості явища, витoki і наслідки для події чи процесу). Розпізнаючи стрижень, людина здатна домислити і додати у своє сприйняття інших характеристик.

Будь-яка політична система створює набір стереотипів, слідування яким є необхідним для успішного її функціонування.

Стереотипи підтримуються на трьох рівнях:

- 1) Стереотипи індивідуальної свідомості і поведінки, що підкріплюються системами позитивних і негативних санкцій, які притаманні певному суспільству, наприклад, “законослухняний громадянин” — порядний, лояльний громадянин.
- 2) Стереотипи групової свідомості і поведінки — традиції того чи іншого етносу, складові “професійної гідності”, статuti політичних партій і рухів, наприклад, ліві, праві, центристи.
- 3) Стереотипи свідомості і поведінки як члена певного суспільства в цілому, — наприклад, стереотип національної меншовартості українців порівняно з росіянами.

Кожне суспільство може мати певний ступінь стереотипізації. Так, наприклад, для тоталітарного суспільства набір стереотипів дуже вужький, наслідування їм є обов’язковим, а тому відхилення від них жорстко карається. Для демократичного суспільства характерна плюралізація стереотипів, завдяки чому людина значною мірою вивільняється від обов’язковості єдиного послуху.

Політичний міф — це статичний образ, що спирається на вірування і дозволяє впорядковувати, інтерпретувати факти і події, які викликають розбрат, і дозволяє структурувати бачення колективного теперішнього і майбутнього. Також політичний міф розглядається науковцями як стійке духовне утворення із штучно створеного уявлення про реальні соціально-політичні феномени і дії, навмисно або ненавмисно прикрашені різними умоглядними висновками, вигадками, фантазією. За своєю суттю міфологізація політичних процесів — це одна з форм ідеології, політичний міф містить у собі перекручений і містифікований образ конкретної політичної і економічної ситуації, характеризується наявністю ілюзій (нездійснених надій, мрій) і утопій (нереальних, нездійснених на практиці планів соціальних перетворень).

Міфологія, зокрема політична, виникає тоді, коли група або значна частина суспільства зустрічається з новими, незрозумілими і невідконтрольними явищами, що мають очевидну або

приховану загрозу для їх існування. Саме з цієї причини розквіт міфотворчості спостерігається в періоди соціальних катастроф, глибоких суспільних криз, війн, революцій тощо. З психологічного погляду вигадування міфів пов'язується з неможливістю логічно пояснити зміни, що відбуваються, і захисним поверненням індивіда до раннього життєвого досвіду сприйняття навколишнього світу і взаємодії з ним. Значний інтерес викликає інтерпретація міфу аналітичною психологією К. Юнга, згідно з якою міф є проекцією колективного несвідомого (архетипів) на ті чи інші реальні об'єкти. В певних критичних ситуаціях можлива активізація, оживлення архетипів, і тоді їх перенесення на соціальні і політичні об'єкти перетворюється на джерело колективних міфів.

Грунтом існування політичного міфу слугує ситуація соціального і культурного відчуження людини від суспільства, щодо якого індивід почасти такий же безсилий, як і первісна людина перед силами природи.

Основними ознаками будь-якого міфу, зокрема і політичного, є:

- поліморфність — один і той же набір символів може бути використаний у різних міфах, а одна й та ж тема може мати різну спрямованість і різне емоційне сприйняття;
- обмеженість — міф використовує обмежену кількість символів, проте з можливими численними комбінаціями;
- відірваність від реальності — міф не співвідноситься з емпіричною дійсністю, його неможливо перевірити емпірично;
- фундаментальність віри — міф спирається на припущення, немає потреби перевіряти на істинність;
- статичність — міф не співвідноситься з історичним і соціальним часом, він живе в своєму власному часовому вимірі.

З усіх можливих сюжетів політичного міфу можна визначити чотири основні теми:

- про змову — трактує явища, що негативно сприймаються як результат прихованих дій сил пітьми. Це можуть бути “вороги народу”, агенти таємних спецслужб, сект; приховані дії представників подібних організацій обов'язково спрямовані на завойовання чи знищення групи, суспільс-

тва, держави; оскільки змову готують демонічні сили, то протидіяти їм можна будь-якими засобами.

- про золоте сторіччя — закликає повернутися до “витоків” у світле минуле, де панували любов, рівність, братерство, де все було зрозумілим, або закликає до світлого майбутнього, розглядаючи попередні періоди як передісторію, існування якої є виправданим лише тією мірою, в якій вона підготувала це ідеальне майбутнє.
- про героя-рятівника — наділяє конкретні персонажі харизматичними рисами; герой повинен мати дар провидця, високі моральні якості, надзвичайні таланти;
- про єдність — заснований на протиставленні “друзі” — “вороги”, “свої” — “чужі”, “ми” — “вони”. Вони, тобто вороги — причина усіх наших бід і негараздів, вони прагнуть “наших” цінностей і тому порятунок — у єдності і протистоянні “їм”.

Можна визначити такі основні функції політичного міфу:

- інтегративну — міфи здатні згуртовувати людей;
- роз’яснювальну — міфи здатні розтлумачити незрозумілі, складні суспільні ситуації;
- апологетичну — міфи можуть не лише роз’яснити, але й виправдати існуючий порядок.

Особливістю сучасного політичного міфу, на думку німецького філософа Е. Кассіра, стало створення “техніки” і “виробництва” нових міфів. Вони створюються вже не лише на рівні підсвідомого, а й майстрами міфотворчості. Проте міфи, створені політиками, не такі стійкі, як стереотипи, що народжуються в масах, створюються “колективним несвідомим” (Ф. Ніцше, П. Адорно, А. Адлер, К. Ясперс). Політичний міф підтримується корпоративною спільністю і буде жити доти, доки буде існувати спільність єдиновірців.

Виникнувши з особливостей людської свідомості та психіки, зумовлений обставинами суспільного буття, політичний міф постійно еволюціонує, набуває в наш час специфічних ознак: парадоксальне поєднання наукової свідомості і містики, міфологізація політичних цінностей тощо. Модернізуючись, політична міфологія породжує нові міфи: плюралізм як панацея від усіх соціальних хвороб, демократизм як універсальний принцип організації політичного життя. Кожне суспільство, кожен тип

політичної культури має певний набір міфів, що підтримуються правлячими колами і впроваджуються в суспільне середовище переважно за допомогою ЗМІ. Так, наприклад, комуністичній системі притаманні такі міфи: про приватну власність як джерело зла, про обов'язковий крах капіталізму і перемогу комунізму, про марксизм як єдино правильне вчення.

Політичний міф, як вже зазначалося, поєднується з людською природою, тому думка про те, що міфів можна позбутися остаточно, є утопічною. Критика політичних міфів, їх розвінчування повсякчас супроводжується утворенням нових міфів, нових зразків міфологічної свідомості.

Російські науковці М. Василік, О. Ключев, Н. Теплова визначають такі три компоненти політичної культури: політичний досвід, політична свідомість і політична поведінка. Найбільше уваги вони приділяють політичній свідомості, виокремлюючи ще два компоненти: ідеологічний (політичні знання, політичні цінності, політичні переконання) і емоційно-психологічний (орієнтації і настанови громадян на політичні інститути, нормативну систему, політичні події, окремі політичні ролі, інші політичні об'єкти).

Зрозуміло, що кожен елемент політичної культури виконує свою функцію і впливає на інші компоненти.

Російські науковці В. Жуков, Б. Краснов визначають у політичній культурі три основні рівні: політичної свідомості, політичної поведінки та інституційного забезпечення.

У сфері свідомості політичну культуру характеризують такі показники:

- ступінь зацікавленості суб'єкта політикою (великий, середній, малий, цілковита відсутність інтересу);
- ступінь розвитку політичної свідомості суб'єкта;
- ставлення до існуючої політичної системи в цілому, її окремих інститутів, символів та певних осіб;
- ставлення до інших учасників політичного процесу;
- готовність брати особисту участь у політичних акціях і пов'язані з цим очікування;
- уявлення про “правила політичної гри” (межі можливого і неможливого);
- ставлення до закону і норм;

- характер політичної і політико-ідеологічної самоідентифікації (“я — лівий”, “я — центрист”, “я — ліберал”);
- політична мова.

У сфері поведінки для політичної культури характерні такі показники:

- форми і ступінь участі у політичному житті суспільства (мітингах, демонстраціях, політичних страйках, пікетах, партійній діяльності);
- форми і рівень взаємодії з державними інститутами (конфронтація, співробітництво, неспівпраця);
- форми і рівень взаємодії з інститутами громадянського суспільства;
- форми і рівень взаємодії з іншими суб’єктами політичного процесу;
- тип електоральної поведінки.

Інституційний рівень політичної культури передбачає виявлення:

- методів управління системою (демократичні, авторитарні, тоталітарні);
- методів прийняття і здійснення політичних рішень;
- методів взаємодії з іншими політичними системами та інститутами;
- методів регулювання соціально-політичних конфліктів;
- типу електорального процесу (форм і методів організації виборів);
- засобів захисту корпоративних (національних) інтересів [39, 691–692].

Також у політичній культурі виділяють такі *рівні*, як політична культура: особистості, певної соціальної групи, суспільства. Показниками політичної культури особистості, на думку російського науковця А. Дженусова, є:

- рівень загальної освіти, що формує рівень політичної компетентності, оскільки остання є також специфічним проявом загальної культури в політичній сфері;
- рівень знань про політику, потреба в отриманні нової інформації;
- участь у суспільно-політичній діяльності (пасивна / активна);

- досвід і вміння суб'єкта політики прогнозувати політичні події, керувати соціально-політичними процесами, впливати на діяльність державних органів тощо;
- цінності та цілі політичної діяльності (абстрактні — конкретні, відкриті — закриті, стабільність — дестабілізація суспільства тощо);
- засоби, що застосовуються для досягнення мети (законні — незаконні, мирні — насильницькі);
- дотримання моралі, закону, етичних норм.

Показниками політичної культури на рівні суспільства науковець вважає:

- рівень освіти населення і можливість її здобуття, гуманістична спрямованість політичної соціалізації;
- рівень свободи в отриманні та розповсюдженні політичної інформації;
- ефективність рішень політичних інститутів, влади стосовно задоволення потреб суспільства;
- ідеали та цілі суспільства, різних суспільних груп, влади та їх узгодження;
- наявність реальної можливості для всіх громадян брати участь у політичному житті, наявність впливових конкурентних політичних партій;
- ступінь захищеності населення від свавілля влади, злочинності;
- наявність легальних можливостей населення регулярно контролювати і змінювати владу шляхом виборів;
- дотримання етики, моралі суб'єктами політики [29].

На думку польського соціолога А. Боднара, до політичної культури слід віднести:

- знання політики, фактів, зацікавленість ними;
- оцінка політичних явищ, оціночні судження стосовно того, як повинна здійснюватися влада;
- емоційний бік політичних позицій, наприклад, любов до батьківщини, ненависть до ворогів;
- визнання в певному суспільстві зразків політичної поведінки, що визначають, яким чином можливо і слід чинити в тих чи інших ситуаціях.

Отже, як бачимо, існує багато підходів до проблеми структуризації політичної культури. Проте слід відзначити, що в полі-

тичній культурі можна виділити відносно постійний “субстрат”, що визначає її соціально-політичний зміст і певну ідейно-політичну спрямованість, а також “змінні” компоненти, зміна яких залежить від кон’юнктурної ситуації суспільного життя. Стрижень політичної культури складають її ідеологічні, соціально-політичні, соціально-психологічні компоненти, що визначаються суспільно-історичними, національно-культурними, соціально-економічними та іншими сталими чинниками, умовами. Саме вони характеризуються відносною сталістю, мають тенденцію до відтворення. До цих компонентів належать, як правило, орієнтації і настанови людей щодо існуючої суспільно-політичної системи, її інститутів і організацій, правил суспільно-політичної поведінки і діяльності, це і морально-етичні цінності, національно-психологічні норми поведінки, традиції, стереотипи тощо. “Змінні” ж компоненти політичної культури — це ті, що піддаються змінам під впливом тимчасових чинників: поглядів і орієнтації певних політичних діячів, окремих груп людей, деяких інститутів політичної системи, політичних настроїв тощо.

2.2. Основні функції політичної культури в сучасному суспільстві

Політична культура виконує в суспільстві певні функції:

1) нормативно-ціннісну, яка полягає в тому, що політична культура визначає індивідам, групам, суспільству загалом певні норми, стандарти політичного мислення і поведінки, реакції на навколишнє політичне середовище; межі, які не можна порушувати політичному суб’єкту; фіксує ієрархію політичних цінностей, визначає пріоритети, наприклад, орієнтація або на державу, або на громаду, або на самого себе, формує розуміння власних можливостей реалізації прав і свобод у певній політичній системі;

2) ідентифікації — реалізується потреба людини у груповій приналежності (відповідності і формуванні певних для себе форм участі в політичному житті при збереженні і відстоюванні інтересів спільноти, до якої належить людина); без сформованої ідентичності — соціальної, національної, особистісної людина

нібито “випадає” з системи соціальних координат, починається хаотичний пошук необхідного захисту, який часто переходить в агресію, правопорушення, прагнення “сильної руки” або настальгію за минулим;

3) пізнавальну — політична культура сприяє засвоєнню знань, необхідних для діяльності в сфері політики, формуванню і висловленню власної думки, раціонально-критичного мислення з проблем політичного життя суспільства;

4) адаптації, що виражає потребу людини, спільноти в пристосуванні до мінливого політичного середовища, умов реалізації своїх прав та обсягу повноважень владних структур;

5) соціалізації, що розкриває процес набуття людиною певних навичок і вмінь, які дозволяють їй реалізовувати громадянські права, політичні функції та захищати власні інтереси, відбувається “включення” людини до політичного середовища;

6) виховну — розкриває здатність політичної культури формувати певний тип “людини політичної”, який є адекватним для даної політичної системи;

7) мобілізаційну — політична культура спрямовує і організовує громадян на вирішення певних політичних і соціальних завдань;

8) інтеграції (дезінтеграції), коли політична культура забезпечує засвоєння громадянами політичних норм і цінностей, які притаманні певній спільноті, тим самим згуртовуючи, об’єднуючи їх, або навпаки, не забезпечує засвоєння норм і цінностей, останні “розмиваються”, що спричиняє розкол суспільства;

9) відтворювальну — сприяє збереженню і відтворенню даної системи суспільно-політичних відносин з усіма притаманними їй суперечностями і особливостями, тим самим пов’язуючи одне з одним покоління і забезпечуючи історичну безперервність і поступовість політичного процесу;

10) комунікації — здійснюється взаємодія між суб’єктами та інститутами.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте пізнавальні, морально-оціночні і поведінкові елементи політичної культури.
2. Схарактеризуйте політичну культуру як систему орієнтацій, проаналізуйте види орієнтацій.
3. Розкрийте зміст понять: політична традиція, політичний стереотип, політичний символ.
4. Визначте “субстрат” і “змінні компоненти” політичної культури. Відповідь обґрунтуйте.
5. Розкрийте основні функції політичної культури.

Темати рефератів

1. Політична свідомість і політична поведінка — елементи політичної культури.
2. Політична культура і традиції.
3. Політична культура і релігія.
4. Політична культура і національний характер.
5. Політичні стереотипи і політичні міфи як складові політичної культури.

Проблема типологізації політичної культури в політичній науці

3.1. “Класичні” підходи до типологізації політичної культури

Для того щоб ґрунтовніше дослідити суть різних політичних культур, дослідники групують їх на основі тих чи інших ознак, вибудовуючи таким чином різні політико-культурні типології.

В попередній темі було зазначено, що елементи структури політичної культури утворюють цілісну систему, хоча деякі з них, наприклад, політична свідомість, розвивається за своїми законами буття. Співвідношення і характер елементів політичної культури визначають її певний тип.

Класичний зразок типологізації політичної культури здійснено Г. Алмондом і С. Вербою, які на основі дослідження та порівняння політичних культур США, Англії, Італії, ФРН і Мексики дійшли висновку, що наявні різновиди політичної культури є комбінаціями трьох її “чистих типів”.

Перший тип — “парафіяльна”, або “провінціалістська” політична культура. Вона характеризується тим, що політичні функції та ролі не відокремлені від економічних і релігійних функцій і ролей, влада вождів і шаманів являє собою нерозчленованість політико-економіко-релігійної ролі. Люди не набули знань про політику і політичну систему, мають поверхове уявлення про політичну сферу і байдужі до неї.

Другий тип — це “підданська” політична культура, вона виникає за наявності диференційованих політичних функцій, ролей та інститутів і характеризується пасивним ставленням до політичної системи з боку підданих, інтерес яких пов’язується з практичними результатами діяльності уряду. Підданий розуміє державну владу і вміє ефективно (для системи) підкорятися їй. Іншими словами, підданська політична культура характеризується сильною орієнтацією на політичну систему, але слабкою

участю в її функціонуванні. Особливою ознакою “підданської” політичної культури є її здатність бути чинником дієвої і швидкої мобілізації широких мас населення, спрямування їх енергії на здійснення соціально необхідних, і, як пізніше з’ясується, надуманих перетворень. Носієм змін виступає не індивід — безпосередній учасник подій, завдяки енергії якого вони і відбуваються, а історія, яка надає в майбутньому оцінку корисності і необхідності того, що відбулося. Оскільки соціальна ініціатива і дієвість людини в такій ситуації є розірваними, то привести в рух таку велику масу людей є можливим завдяки високому рівню дисципліни, чіткій організації політичного механізму, зокрема централізації влади, обмеженого кола осіб, які беруть участь у прийнятті політичних рішень.

Третій тип — це активістська, або “культура участі” (“партиципаторна”), для якої характерний високий рівень інтересу громадян до політики, добра інформованість щодо політичного життя суспільства, і, головне, — активна участь у політичному процесі, прагнення впливати на прийняття рішень. Цей тип політичної культури є складнішим за змістом, структурою, формами вираження, ніж попередні. Для того щоб замінити просте виконання кваліфікованою і самостійною діяльністю, потрібен новий рівень знань і уявлень про політичний процес. Причому виникає потреба в “практичних” знаннях, за допомогою яких можна впливати на механізм політичної влади, брати участь у прийнятті політичних рішень. Важлива ознака політичної культури такого типу — широке розповсюдження уявлень про автономію інтересів особистості і держави, існуючу ієрархію інтересів, через яку є можливим вихід діяльності суб’єкта на рівень реалізації соціальних потреб.

Слід зазначити, що для кожного суспільства науковці визначили пропорції типів політичної культури. Так, для демократично розвинутих країн Заходу, на думку фахівців, характерне таке співвідношення (у відсотках): парафіялів — 10, підданих — 30, учасників — 60; для авторитарної політичної системи: парафіялів — 30, підданих — 60, учасників — 10.

Г. Алмонда і С. Верба зазначають, що в реальній політичній практиці три виокремлені ними типи не виступають як “гомогенні” утворення, кожен з них може зчеплюватися із “зразками орієнтацій” інших політичних культур. Тому разом з “чистими

формами політичної культури” американські автори виокремлюють “три типи систематично змішаних політичних культур”:

- провінціалістсько-підданську, яка характеризується тим, що значна частина населення не прихильна до дифузної племінної, військової або феодальної влади та виявляє лояльність до складнішої політичної системи зі спеціалізованими центральними урядовими структурами;
- піддансько-партиципаторну, специфіка якої полягає в тому, що лише частині населення притаманна активістська позиція, її поширенню заважає існуюча культура підданства, яка власне й не дозволяє остаточно сформуватися компетентній, свідомій більшості громадян;
- провінціалістсько-партиципаторну, яка розглядається авторами як така, що притаманна тим країнам, в яких політична система характеризується коливаннями між авторитаризмом і демократією, жодна з альтернатив не має достатньо розвинутої та сформованої бази, що була б здатною гарантувати певний напрям суспільного розвитку.

Авторами типології визнається вищою “громадянська культура”, в якій переважає активістська політична культура із збереженням елементів парафіяльної та підданської. Для “громадянської культури” є характерним баланс між владою і відповідальністю правлячої еліти, і між політичною активністю і пасивністю громадян. “Від громадянина демократичного суспільства, — зазначають Г. Алмонда та С. Верба, — потрібні прагнення, які суперечать один одному: він повинен бути активним, проте разом з тим і пасивним, включеним до політичного процесу, але не надмірно; впливовим і водночас поважливим до влади. Для того щоб правляча еліта виконувала свої обов’язки і була відповідальною перед суспільством, громадяни повинні контролювати її, зокрема за допомогою регулярних виборів у представницькі органи, але при цьому не посягати на їх владні функції, які потребують професійного рівня підготовки. Громадяни повинні “тиснути” на уряд, проте цей тиск не повинен викликати дестабілізацію системи [1, 128].

Основними ознаками громадянської політичної культури є: консенсус стосовно легітимності політичних інститутів; терпимість щодо інших цінностей і інтересів; компетентність. В кон-

цепції “громадянської культури” цінним є передусім те, що вона фіксує складність, внутрішню суперечливість політичної культури демократії і наголошує на необхідності створення системи балансів її підтримки.

Інтерес викликає ще одна класифікація політичної культури, запропонована Г. Алмондом, який виділяє такі її типи — гомогенний, фрагментований, змішаний і тоталітарний:

- гомогенний, або англосаксонський тип політичної культури (США, Великобританія, деякі країни Британської співдружності), для нього характерні: співіснування різних конкуруючих, але взаємодоповнюючих цінностей, настанов, раціональність при прийнятті рішень і вирішенні спорів та конфліктів; індивідуалізм. Цей тип політичної культури відрізняється тим, що переважна більшість суб'єктів політичного процесу схвалює основні принципи існуючої політичної системи, правила, норми, цінності; політичні партії, групи інтересів, засоби масової інформації мають значний ступінь самостійності; окремі індивіди належать водночас до багатьох груп; як підсумок, визнається законність усіх позицій і інтересів, існує взаємна терпимість, що створює умови для консенсусу і прагматичного політичного курсу;
- фрагментований, або континентально-європейський тип політичної культури (Франція за часів третьої і четвертої республік, Італія) має певну гомогенність, проте політична культура є фрагментованою (серед різних угруповань немає необхідної згоди щодо основних правил політичної гри); суспільство поділяється на велику кількість субкультур, що мають свої цінності, поведінкові норми та стереотипи, які часто не збігаються; взаємне заострення соціальних, релігійних, політичних лояльностей стимулює суперечки між різними субкультурами; для країн з таким типом політичної культури характерна політична нестабільність;
- змішаний, або доіндустріальний тип політичної культури, характеризується співіснуванням традиційних і вестернізованих інститутів, цінностей, норм, орієнтацій (парламент, виборча система, бюрократія як атрибути західної політичної системи, накладаються на традиціоналістські

реалії); як результат такої модернізації виникає особливий тип, який, використовуючи термінологію М. Вебера, Г. Алмонда називає харизматичною політичною культурою, що часто формується в умовах ерозії традиційних норм, порушення майже священних звичаїв і зв'язків, зростання почуття нестабільності і невизначеності; в результаті, потребуючи захисту і стабільності, люди шукають харизматичного лідера; таке зміщення створює складні проблеми з погляду комунікаційних і координаційних питань у суспільстві, різні суспільні групи часто мають полярно різне бачення вирішення проблем, як наслідок, нестабільність і непередбачуваність є не відхиленням від норми, а обов'язковим результатом такої політичної культури; такий тип притаманний країнам, які модернізуються і розвиваються;

- тоталітарний тип політичної культури, за зовнішніми ознаками, зокрема за гомогенністю, нагадує перший, проте подібна монолітність є штучною, тому відсутні добровільні організації і асоціації, система політичної комунікації контролюється з центру, неможливо об'єктивно визначити ступінь прихильності населення до пануючої системи.

За історичними ознаками (кожна доба в історії людства має свій особливий характер економічних відносин, свою специфіку соціальної структури суспільства, його політичну організацію) світова політична наука пропонує формаційний і цивілізаційний підходи до класифікації історичних типів політичної культури.

Згідно з марксистською традицією використовується *формаційний підхід*, який доповнюється класовими, етнічними та деякими іншими характеристиками політичної культури, що функціонують у межах одного типу формаційної політичної культури.

Розгорнуту класифікацію історичних типів розробив польський політолог Є. Вятр, в основу якої ним було покладено зв'язок політичної культури із суспільно-політичними формаціями і притаманними їм політичними системами:

- традиційна політична культура, що відповідає рабовласницькому і феодальному суспільствам і має три різновиди:

племінну, теократичну і деспотичну; поряд з основною — традиційною — функціонує другорядний тип — політична культура станової демократії із різновидами: патриціанською і дворянською;

- буржуазно-демократична політична культура як основний тип політичної культури капіталістичного суспільства з різновидами: консервативно-ліберальною та ліберально-демократичною; як другорядний тип тут визначається авторитарна політична культура із різновидами — авторитарною і тоталітарною;
- політична культура соціалістичної демократії як основний тип політичної культури соціалістичного суспільства, а поряд з нею другорядний тип — реліктова авторитарна політична культура [6, 264].

Кожен історичний тип політичної культури характеризується певним редукціонізмом і має доповнюватися національним, соціально-класовим і регіональним підходами до аналізу.

3.2. Сучасна політична наука про типи політичної культури

Серед “сучасних” підходів щодо типологізації політичної культури можна зупинитися на таких.

Цивілізаційний підхід — виділення типів політичної культури на основі цивілізаційного устрою особливих півсвітів: Заходу і Сходу, цінності і традиції яких є фундаментом практично усіх існуючих у світі політичних культур. Фахівці вважають, що Західна цивілізація увібрала краще з республіканської спадщини Греції та Риму: принципи республіканізму, систему громадянських прав і свобод та обов’язків. Великий вплив мали розвиток і становлення християнства, яке поєднало права і свободи людини з релігійно-моральними цінностями. Економічною основою свобод стала зростаюча дифузія приватної власності, формування впливового середнього класу, що все разом створило певну систему універсальних прав і свобод громадян Західної цивілізації.

Для Західної цивілізації притаманні такі політичні цінності:

- перевага множинності форм політичного життя, змагальний тип участі у владі, перевага ускладненого типу організації влади (наявність партій, груп тиску тощо);
- раціональне ставлення до виконання правлячими елітами та політичними лідерами своїх функцій, усвідомлення необхідності контролю за їх діяльністю з боку громадян;
- домінування загальнодержавних законів над приватними нормами і правилами поведінки;
- достатньо відчутний рівень ідеологізованості політичних позицій громадян.

Серед політичних цінностей Східної цивілізації можна визначити такі:

- домінування виконавчих “ролей” громадян в політичному житті, перевага колективних форм політичної участі, позбавлених індивідуальної відповідальності;
- тяжіння до авторитарного типу правління, спрощених форм організації влади, пошуку харизматичного лідера;
- сакралізація правителів та їх діяльності, відсутність переконання в необхідності контролю за їх діяльністю;
- домінування місцевих прав і звичаїв (місцевого права) над формальними настановами держави;
- невисокий ступінь ідеологізованості позицій громадян.

Проте слід зазначити, що досліджуючи політичну культуру тієї чи іншої країни, дослідникам треба пам'ятати про факт існування багатьох регіональних і національних варіацій політичної культури. Так, не можна говорити, що існує єдина, скажімо, для Європи і Близького Сходу, Західної півкулі і регіону Далекого Сходу модель політичної культури. Перелічені політичні цінності є своєрідним фундаментом, базою, на якій формується національно-специфічна форма політичної культури окремої країни.

Типологія американського політолога У. Розенбаума, в її основу покладено ступінь консенсусу між членами суспільства щодо основних політичних цінностей і правил політичної гри:

- фрагментована політична культура, характеризується відсутністю узгоджених процедур вирішення соціально-політичних конфліктів, довіри між суб'єктами політичного процесу, відносно високим рівнем політичного насильс-

тва. Цей тип панує в більшості африканських і латиноамериканських країн, частково у північній Ірландії і Канаді. В його основі лежить помітна соціальна, соціокультурна, конфесійна, національно-етнічна та інші фрагментації суспільства, що створює сприятливі умови для ідеологічної непримиренності і безкомпромісності між конфліктуєчими групами, заважає виробленню певних загальних правил політичної гри;

- інтегрована політична культура, характеризується наявністю консенсусу щодо основних політичних питань, довірою між суб'єктами політичного процесу, домінуванням конвенціональних форм поведінки, громадянських процедур при вирішенні спорів і конфліктів, високою ступінню різних форм “здорового” плюралізму.

Ці два типи політичної культури є крайніми, так званими “полюсними”, між якими розташовуються “проміжні” культури: домінуюча, дихотомізована тощо, які тяжіють до одного чи другого краю.

Глибшу типологізацію політичних культур запропонував англійський дослідник Д. Каванах. Він виокремлює гомогенну, фрагментовану, змішану і штучно гомогенну політичні культури. Гомогенна політична культура характеризується єдністю суспільства з приводу основних цінностей і толерантністю. Фрагментована — конфліктною опозиційністю різних субкультур. Змішана — наявністю ціннісних орієнтацій, які відрізняються від норм і цінностей існуючого режиму. Штучно гомогенна — апатичністю (підданським характером) населення, що поєднується з мобілізованою участю.

Російський науковець К. С. Гаджиев виділяє три основні типи, або моделі політичних культур на основі типології політичних систем:

- органічний, має такі прояви, як авторитарна, тоталітарна і традиційна культури. Загальним для всіх варіантів є панування колективістських, групових цінностей, пріоритет публічного над приватним, прав і свобод групи, колективу над індивідуальними правами, підкорення особистості колективу; носії такого типу політичної культури мають завищені очікування від держави, перебільшення її ролі в житті суспільства; здебільшого зустрічається в Азії,

Африці і Латинській Америці, проте авторитарні і тоталітарні її варіанти в різні періоди були затверджені в європейських країнах — СРСР, Німеччині, Італії, Іспанії, Португалії, Греції тощо;

- ліберально-демократичний тип, характеризується плюралізмом в соціальній, економічній, духовній, політичній сферах життя; головними є ідеї індивідуальної свободи, самоцінності окремої особистості, природжених прав кожної людини на життя, свободу і приватну власність як основи індивідуальної свободи, необхідна умова самореалізації окремої людини, принципи представництва і виборності посадових осіб в державі; такий тип переважно притаманний індустріально розвиненим країнам Заходу, проте в різних національно-культурних умовах виявляється по-різному, що дозволяє визначити наступні варіанти ліберально-демократичної політичної культури: гомогенний, фрагментарний, інтегрований, консенсусний, конфліктний та інші;
- змішаний тип політичної культури, притаманний багатьом країнам у сучасному світі, що характеризується поєднанням ознак різних типів політичних культур у межах конкретних національних, соціально-економічних і політичних реальностей.

Інший російський науковець Е. Баталов виділяє такі типи політичної культури на підставі регулятивних механізмів:

- ринкова політична культура, де політичні процеси і явища сприймаються як акти вільного, плюралістичного обміну продуктами політичної діяльності, як засоби реалізації всіх громадян; політика — є різновидом бізнесу, політик — різновидом бізнесмена, політичне рішення — різновидом торгівельної угоди; такий тип культури зорієнтований на стихійність, спонтанність, рішучість і гнучкість у здійсненні політичних функцій (антибюрократична культура);
- етатистська культура — тип культури, що зумовлює розвиток політичних процесів та відносин за умов жорсткого державного регулювання; для неї характерне державне регулювання конкурентної боротьби, соціальних і політич-

них конфліктів за допомогою силових методів, тотальність, спрямованість на бюрократизоване правління.

Сучасна політична наука пропонує ще кілька класифікацій політичної культури. Зокрема, залежно від суб'єкта політики політична культура поділяється на:

- політичну культуру загальнонародську;
- політичну культуру цивілізації;
- політичну культуру суспільства;
- політичну культуру соціальної спільноти і групи;
- політичну культуру особистості.

Залежно від сфер політичного процесу:

- політичну культуру володарювання, управління;
- політичну культуру політичної участі;
- політичну культуру політичної опозиції.

Залежно від форм і методів здійснення влади (політичного режиму):

- тоталітарну політичну культуру;
- авторитарну політичну культуру;
- демократичну політичну культуру;
- політичну культуру перехідного типу.

За ступенем поширення:

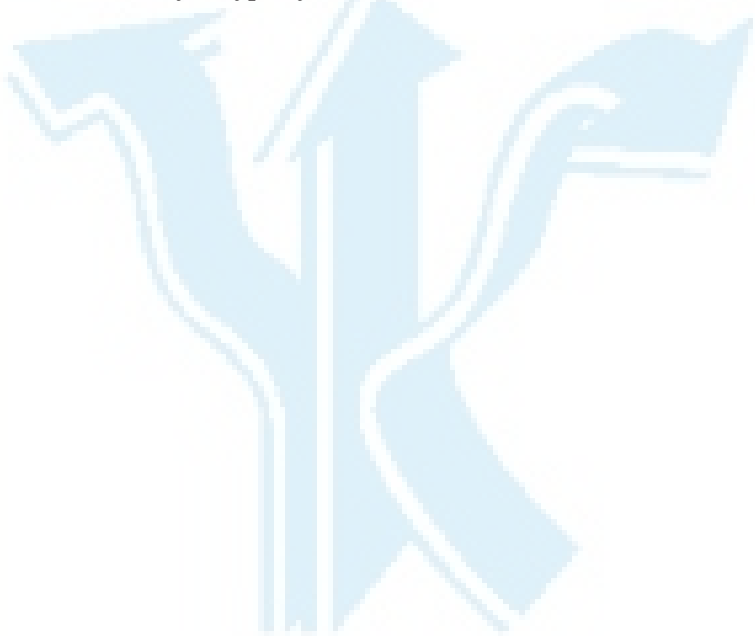
- масову політичну культуру;
- елітарну політичну культуру.

Питання для самоконтролю

1. В чому полягає зміст цивілізаційного і формаційного підходів до типологізації політичної культури?
2. Розкрийте сутність патріархальної, підданської і активістської політичних культур. Хто є авторами такої типології?
3. Схарактеризуйте громадянські політичні культури за Г. Алмондом і С. Вербою.
4. Що таке “фрагментована” і “інтегрована” політичні культури?
5. Порівняйте тоталітарний, авторитарний і демократичний типи політичних культур.

Тема рефератів

1. Порівняльний аналіз політичних культур: Захід — Схід — Україна.
2. Проблема політичних субкультур у політичній науці.
3. Масова і елітарна політичні культури.
4. Політична культура політичної опозиції.
5. Політична культура сучасної молоді.

МАУП

Шляхи формування політичної культури

4.1. Політична соціалізація: сутність, етапи і моделі

В соціологічному вимірі зміна типів політичної культури переплітається зі зміною поколінь. Носії політичної культури — це покоління, погляди, переконання, стилі діяльності яких формуються під впливом певної епохи. Політична культура формується впродовж певного часу, а саме під час навчання в багатьох соціальних інститутах — сім'ї, школі, групі однолітків, на робочому місці і в самій політичній системі. Так поступово формується політична культура особи, групи, покоління. Витісняючи старі елементи, нашаровуючи нові на старі, складається політична культура суспільства. Подібна динамічність залежить від багатьох чинників, серед яких важливими є загальнополітична і соціальна динаміка. Проте слід зазначити, що зміна культурних цінностей, традицій відбувається значно повільніше, ніж технологічних, соціальних, економічних сторін життя. Це зумовлюється тим, що в культурі поєднуються консервативні і динамічні компоненти, нове і старе, традиції й інновації.

Сучасне суспільство розвивається не лише природно-історичним шляхом, а й за допомогою штучно-технічного впливу, і цей факт обов'язково потрібно враховувати, формуючи новий тип політичної культури, нові традиції в українському соціумі.

Засвоєння традицій відбувається в процесі соціалізації.

Соціалізація в широкому розумінні — це процес засвоєння індивідом соціальних норм і культурних цінностей суспільства, до якого він належить.

В 50–60-ті роки ХХ ст. поняття “соціалізація” увійшло до політологічного лексикону. Воно стало широко використовуватися в працях Г. Алмонда, С. Верби, Р. Зігель, Д. Істона, П. Шарана, Г. Хаймена. В 1969 р. Е. Даусоном та К. Приуїттом було видано книгу “Політична соціалізація”. Наприкінці 60-х — на початку 70-х років ХХ ст. з'являються наукові дослідження з цього приводу і в СРСР.

В політичній науці поняття соціалізації досліджується переважно в двох аспектах. По-перше, з погляду теорії політичної соціалізації, що пояснює, яким чином відбувається соціалізація індивідів у політичному середовищі. Це специфічна галузь загальної теорії соціалізації. По-друге, з погляду політичної теорії політичної соціалізації, предметом якої є дослідження можливостей застосування категорій загальної теорії соціалізації до аналізу політичних систем. Слід визнати, що більшість політологів розуміє під терміном “політична соціалізація” або процес передачі політичних поглядів, ідей, уявлень і норм від одного покоління до іншого, або процес політичної зрілості індивіда, формування його політичного “Я”, власного погляду на політичний світ, власних політичних орієнтацій.

Отже, *політична соціалізація* — це засвоєння політико-культурних цінностей, політичних орієнтацій, форм політичної поведінки, що прийнятні для певного суспільства. Це сприяє забезпеченню стабільності політичної системи. Змістом політичної соціалізації є залучення людини до норм і традицій певної політичної системи, формування навичок політичної участі, інформування про мету і методи політики, що здійснюється.

П. Бергер, Т. Лукман вважають, що є дві основні форми соціалізації: первинна і вторинна (пряма і другорядна). Вирішальне значення на індивіда і суспільство справляє первинна соціалізація, що проходить у сім’ї та серед близького оточення людини. “При первинній соціалізації немає проблем з ідентифікацією, оскільки немає вибору значущих інших... Батьків не обирають... Дитина інтерналізує світ своїх значущих інших не як один із можливих світів, а як єдиний, що існує... Тому світ, який інтерналізується під час первинної соціалізації міцніше закріплюється в свідомості людини, ніж ті світи, що інтерналізуються в процесі вторинної соціалізації...” [50, 23].

“Вторинна соціалізація — це інтерналізація інституційних або інституційно обґрунтованих підсвітів... Вторинна соціалізація є набуттям специфічно-рольового знання, коли ролі прямо чи опосередковано пов’язані з розподілом праці...” [50, 25].

Тобто в процесі первинної соціалізації людина набуває “базовий світ” і наступні кроки соціалізуючої діяльності певним чином повинні узгоджуватися з його основами. Вторинна соціалізація — це свого роду “проекція” рис характеру, раннього

дитячого досвіду, безпосереднього оточення особистості на політичні настанови, що формуються.

Політична соціалізація проходить кілька етапів.

1 етап — політизації — у дітей під впливом оцінок батьків, їх ставлення і реакцій формуються уявлення про світ політики.

2 етап — персоналізації — відбувається персоніфікація сприйняття влади, зразками влади стають, наприклад, постаті президента, прем'єр-міністра тощо.

3 етап — ідеалізації — найважливішим політичним суб'єктам приписуються певні якості, і на цій підставі утворюється емоційне ставлення до політичної системи.

4 етап — інституціоналізації — відбувається перехід від персоніфікованого сприйняття політики до абстрактнішого, закладаються уявлення про інститути влади.

Сформовані в дитячі та юнацькі роки політичні уявлення є найсталішими. Соціалізація, що відбувається в подальшому житті людини, не справляє серйозного впливу на трансформацію уже закладених базових цінностей. Процес радикальної зміни цінностей, сформованої політичної культури — ресоціалізація — досить болісний і може супроводжуватися внутрішньо-особистісними конфліктами.

Науковці також виділяють чотири стадії політичної соціалізації:

- 1) рання (від народження до вступу до школи);
- 2) навчання (з часу вступу до школи і до закінчення очних форм навчання загального і професійного профілю);
- 3) соціальна зрілість;
- 4) завершення життєвого циклу (завершення постійної трудової діяльності в межах офіційної організації).

У процесі соціалізації беруть участь і взаємодіють між собою кілька суб'єктів:

- соціалізант — той, на кого спрямовується процес соціалізації;
- інститути соціалізації — тобто такі, що здійснюють процес соціалізації (навчальні заклади, партії, громадські організації, засоби масової інформації тощо);
- агенти соціалізації (соціалізатори) — безпосередні “провідники” соціалізуючого впливу (викладачі, активісти, громадські діячі, журналісти тощо).

Науковці виокремлюють такі моделі політичної соціалізації:

1) системна — характеризується формуванням позитивного ставлення до влади, правового порядку, традиційних інститутів; важливими інститутами системної моделі соціалізації є школа та сім'я, також оточення особистості, її однолітки;

2) гегемоністська — формує вороже ставлення до будь-якої соціальної і політичної системи, крім своєї; головними інститутами такої моделі є засоби масової інформації;

3) плюралістична — її метою є формування уявлень громадян про свої політичні інтереси, бажання брати участь в їх реалізації, високого рівня громадянської активності; в результаті громадяни ідентифікують себе з певними політичними групами і можуть їх вільно змінювати залежно від результатів політики і ступеня реалізації своїх інтересів. Головними інститутами є школа, батьки, засоби масової інформації, партії і групи інтересів;

4) конфліктна — зводиться до формування лояльності до певної групи і готовності підтримати її в боротьбі проти інших груп; головні інститути — органи пропаганди, агітації, які представляють інтереси групи.

Перша модель соціалізації більшою мірою притаманна англо-американській культурі, друга — країнам незахідної цивілізації, третя — континентально-європейській культурі, четверта — закритим (авторитарним) політичним системам. Загалом, слід наголосити, в кожній політичній системі процес соціалізації має свої особливості.

Політична соціалізація виконує такі важливі функції:

- визначає політичні цілі і цінності, яких прагне індивід і може реалізувати завдяки політичній діяльності;
- формує уявлення про прийнятні способи політичної поведінки, про адекватність тих чи інших дій певній ситуації;
- визначає ставлення індивіда до оточення і до політичної системи;
- формує певне ставлення до політичної символіки;
- формує здібності до пізнання навколишнього середовища;
- формує переконання як основи політичного життя.

4.2. Шляхи формування політичної культури

Зміст політичної культури визначають зовнішні і внутрішні чинники. До зовнішніх чинників належать такі:

- зовнішньополітичний вектор розвитку певної країни;
- характер відносин з країнами-партнерами;
- процеси глобалізації економіки, торгівлі, інформаційного простору, освіти, культури тощо;
- духовне і національне відродження народів і народностей світу, які донедавна зазнавали (чи ще зазнають) колоніальних (тоталітарних) утисків за умов глобальних змін.

До внутрішніх чинників формування політичної культури належать:

- історичні традиції, національний характер, менталітет народу;
- система духовних цінностей і суспільна мораль;
- особливості соціальної структури суспільства, рівень його соціальної самоорганізації (розвиток громадянського суспільства);
- тип партійної системи, стан і роль опозиції;
- вплив національної еліти — інтелектуальної, політичної, управлінської, господарської, — яка здатна ефективно контролювати, нарощувати та включати національні ресурси у світові процеси;
- стан правової освіти і правової культури населення;
- стан політичної освіти та її практична спрямованість.

Чинники соціалізації можна поділити на соціально-інституційні та інформаційні (ЗМІ). Відповідно до чинників можна визначити і відповідні форми соціалізації: соціальну й інформаційну. Стосовно останньої слід вказати, що ЗМІ зазвичай вважають засобом вторинної соціалізації, але це не зовсім вірно, тому що вони дедалі більше набувають того впливу, що раніше справляла сім'я, але була позбавлена чинників вторинної соціалізації — можливості емоційного впливу, доступності, звичності. Як свідчать результати соціологічних досліджень, політичну інформацію, наприклад, студентська молодь, отримує переважно з телебачення, радіо, газет. Соціологічні дані дають підстави стверджувати, що вплив ЗМІ, зокрема електронних, має тенденцію до зростання, тобто в майбутньому вони справлятимуть дедалі ак-

тивніший вплив на соціалізацію, зокрема і політичну, індивіда і соціальних груп.

До соціальної форми політичної соціалізації належить освіта людини. Навчання у школі, професійне навчання — це підготовчий етап життєвого шляху людини, яка набуває не лише загальноосвітніх, професійних знань, а й соціальних і моральних якостей.

Важливою ланкою політичної соціалізації є політичне виховання. Це процес цілеспрямованого і систематичного впливу на політичну свідомість і поведінку громадян з метою формування у них певних політичних якостей. Цілеспрямованість і систематичність — два головні чинники, що виділяють політичне виховання з загального контексту політичної соціалізації. Основне завдання політичного виховання — закріпити в політичній свідомості і поведінці людини домінуючі в певній системі політичні цінності, норми, орієнтації і зразки, сформувати певний тип політичної культури. Політичне виховання включає два основні компоненти: раціональний і емоційний.

Раціональний компонент полягає в передачі через систему політичної освіти необхідної політичної інформації і в формуванні певної системи політичних знань. Політична освіта — це потужне знаряддя політичної соціалізації, інтегрування особистості в політичну систему, джерело формування політичної свідомості особистості — політичних знань, переконань, поглядів, оцінок, настанов та ідеалів. Виступаючи однією з основ формування і розвитку громадянського суспільства, політична освіта здатна забезпечити істотну протидію політичній дестабілізації, конфронтації та загрозам національної безпеки. Сучасне суспільство потребує, щоб кожна людина усвідомлено ставилася до політичних подій, що відбуваються в межах країни та у світі, змогла дати їм об'єктивну світоглядну оцінку, оволоділа практичними навичками участі в громадському житті.

Політична освіта як чинник формування політичної культури має не лише давати політичні знання, на основі яких формуються уявлення щодо форм і способів функціонування громадянина у політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави, а й формувати певні політичні вміння, якості та чесноти. В цьому сенсі великого значення набуває система громадянської освіти, мета якої — не

лише сформувати знання людини про світ, а й утвердити її свідому громадянську позицію, забезпечити потребу людини бути почутою і потрібною суспільству.

Політичним вихованням своїх громадян опікується держава. Через стандарти шкільного і вузівського навчання, засоби масової інформації, які контролюються державою, остання цілеспрямовано впливає на політичну свідомість і поведінку громадян, прагне сформувати у них якості, які будуть адекватними характеру політичного режиму. До системи державної політичної освіти входять шкільні і вузівські політологічні курси, політичні програми державних теле- і радіокомпаній, політичні рубрики газет і журналів. Стосовно вищої школи можна стверджувати, що в процесі політичної соціалізації вона має величезні можливості. По-перше, вікові особливості дають студентській молоді юридичне право на політичну діяльність (зокрема, право обирати); по-друге, в межах вищої школи можуть працювати практично всі політичні, громадсько-політичні організації, до яких тією чи іншою мірою залучається і студентство; по-третє, встановлено зв'язок теоретичної підготовки з практичною діяльністю.

На сучасному етапі реалізація цих можливостей вищої школи в Україні є недостатньою. Це зумовлюється накладанням двох мегафакторів: глобальної кризи освіти як соціального інституту людської цивілізації і кризи перехідного періоду нашого суспільства. Не будемо зупинятися детально на негативах, зосередимося на шляхах виходу з ситуації, що склалася. Основними напрямками реформування політичної освіти є рівень професійної підготовки викладачів, ставлення студентів до навчання (мотивація навчання), якість освітніх програм, методика навчання, навчальна література, технічні засоби навчання.

Стосовно методів навчання, слід використовувати такі, що розвивають самостійність, активність і гнучкість мислення, формують аналітичні здібності. Серед них дедалі більшої популярності набувають діалогові форми навчання. Діалог — це особлива форма спілкування, що передбачає рівність сторін під час аналізу фактів і оцінюванні інформації. Такі форми роботи, як лекція-діалог, семінари-дискусії, конференції, ділові ігри, політичні клуби, проблемні групи стимулюють, по-перше, активність, самостійність мислення студентів, критично-аналітич-

не осмислення політичних подій, по-друге, виховують толерантне ставлення до іншої позиції, підвищують культуру спілкування.

В структурі політичних партій також діють свої системи політичної освіти, завдяки чому партійні маси інформуються про цілі та завдання партії, програмні принципи її діяльності, стратегію і тактику. До системи партійної освіти входять партійні школи, гуртки політичних знань, теоретичні і пропагандистські журнали, газети.

Емоційний компонент політичного виховання зводиться до вироблення певного ставлення до політичних об'єктів та явищ і пов'язується з формуванням сталих емоційних вподобань людей у політичній сфері. Дієвими засобами політичного емоційного виховання є різні ритуали: урочисті збори, вручення нагород, паспортів, паради, демонстрації, святкування ювілеїв; політична символіка: державні і національні прапори, гімни, герби, партійні емблеми, знамена, пісні, окремі кольори і зображення, портрети політичних діячів.

В процесі політичного виховання використовуються різні методи, однак їх можна поділити на дві групи: прямі і непрямі.

До прямих належать:

- переконання, засноване на відповідній інформації і аргументації;
- примус, підкріплюється репресивними санкціями;
- навіювання, базується на некритичному сприйнятті канонів політичної організації;
- копіювання яскравих зразків нормативної поведінки.

До непрямих методів належать:

- використання політичних символів і ритуалів;
- стимулювання нормативної політичної поведінки шляхом заохочень і винагород;
- конструювання спеціалізованих ситуацій (скажімо, політичних кампаній), що орієнтуються на певні зразки поведінки.

В процесі політичного виховання вдаються до різних засобів впливу на особистість. На рівні індивідуального виховання важливу роль відіграє особистий вплив і приклад інформаторів, пропагандистів, агітаторів, які створюють спеціальні ситуації, забезпечують вербальний вплив. На рівні малих соціальних груп

застосовуються такі колективні форми політичного виховання, як збори, дискусії, семінари тощо. На рівні великих соціальних груп ефективний вплив на політичне виховання справляють масові дії — мітинги, демонстрації, маніфестації тощо. Проте найефективнішим інструментом на всіх рівнях політичного виховання є засоби масової інформації. Головним критерієм ефективності всіх засобів і методів політичного виховання є адекватна певній політичній системі поведінка окремого громадянина.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття “політична соціалізація”.
2. Схарактеризуйте системну, гегемоністську, конфліктну і плюралістичну моделі політичної соціалізації.
3. Визначте основні канали політичної соціалізації, розкрийте їх роль у цьому процесі.
4. Порівняйте, в чому полягає відмінність процесів політичної соціалізації студентів і пенсіонерів.
5. Схарактеризуйте основні чинники політичної соціалізації.
6. Розкрийте сутність політичного виховання і схарактеризуйте його основні методи.

Темати рефератів

1. Політична соціалізація особистості: сутність, чинники, механізми.
2. Політичне виховання і політична освіта як чинники формування політичної культури.
3. Політичне виховання і політична освіта молоді в сучасній Україні.
4. Роль ЗМІ в процесі політичної соціалізації.
5. Особливості політичної соціалізації в різних країнах світу.

Електоральна культура як складова політичної культури

5.1. Основні наукові школи дослідження електоральної поведінки

Демократичний громадянин. Яким він є та яким чином сприймає політичний світ і виявляє себе в політичній сфері? В країнах Європи дослідження, присвячені участі громадян у політичному процесі, почали проводитися наприкінці XIX — на початку XX століття. Проте в радянській науці ця проблема ігнорувалася, заборонялося проводити навіть емпіричні дослідження радянської політики. Як результат — ізоляція на тривалий час від західних розробок. У сучасній Україні поодинокі дослідження з'явилися лише останнім часом, що і обумовлює актуальність даної проблематики.

Американські дослідники Г. Алмонда і С. Верба, досліджуючи питання типології політичної культури, визначили такий тип, як громадянська культура, суть якої зводиться до балансу між політичною активністю і пасивністю громадян. Вони зазначали, що в демократичному громадянині повинні бути узгодженими протилежні прагнення: активність і пасивність; залученість до політичного процесу, проте не надзвичайно сильна і активна; вплив і тиск на владу і водночас слухняність, пошана до владних структур. Яким чином зазначений баланс може реалізовуватися на практиці? Спробуємо розглянути це питання в ракурсі дослідження політичної поведінки і, зокрема, електоральної участі громадян.

Як вже зазначалося, у дослідженнях електоральної поведінки в межах політичної науки акцентувалася увага переважно на соціально-психологічному стані суспільства, особливостях масової свідомості, зазвичай використовуючи поняття “великі соціальні групи”. Проте у таких наукових розробках не пояснюва-

лися проблеми зростання абсентеїзму, стрімкого зростання електоральної категорії “незалежний виборець”, певним чином невмотивованої зміни партійних вподобань електорату, частої залежності результатів виборів від ставлення виборців до окремої проблеми, особистісної персоніфікації виборів тощо. Подібна ситуація стимулювала нову хвилю наукових пошуків, де в центрі уваги постала постать окремого виборця. Першим проривом у цьому напрямі можна вважати дослідження П. Лазарсфельда і Б. Берсельсона, проведене на основі матеріалів президентської кампанії 1940 р. в Ельмірі (штат Нью-Йорк), що досить тривалий час визначало парадигму дослідження політичного поведінки.

Загалом можна виокремити такі школи, традиції, предметом яких було дослідження демократичної політики з позиції окремого виборця:

- 1) школа політичної соціології, що створилася на базі відділення прикладних соціальних досліджень Колумбійського університету;
- 2) школа соціальної психології, що виникла в дослідницькому центрі Мічиганського університету;
- 3) політекономічна школа, своєрідною відправною точкою якої можна вважати працю Е. Даунса “Економічна теорія демократії”.

Крім спільності предмета досліджень, зазначені школи об’єднує і вирішення питання здатності окремих громадян діяти в умовах демократичної політики (кожна має свій варіант).

До першої школи відносяться праці С. Райса, С. Хейза, Ч. Мерріама, Г. Госнелла, П. Лазарсфельда, Б. Берсельсона, В. Кі, С. Роккана.

П. Лазарсфельд виходив з того, що поведінку виборців владні структури за допомогою засобів політичного маніпулювання певною мірою можуть скеровувати. Так, влада може стимулювати в індивідів готовність, по-перше, обмежитися запропонованою альтернативою; по-друге, зробити вибір під впливом досить інтенсивних і ефективних зовнішніх чинників [42, 245]. Така методика дозволила науковцю диференціювати виборців за ступенем сталості їх електоральної орієнтації на твердих прихильників і тих, які вагаються, а також дозволила визначити причини, що спонукали різні групи тих, які вагаються, змінити свої

уподобання під час передвиборчої кампанії, напередодні виборів і під час самого голосування.

В межах цієї школи спостерігається ускладнення змісту провідної ідеї — залежності політичних уподобань виборця від соціального середовища. Вона еволюціонує від простої аргументації того, що умови, в яких мешкає людина, визначають її політичні погляди (П. Лазарсфельд, Б. Берсельсон) до того, що не існує однозначної залежності між ними, що політичні вподобання не можуть визначатися лише соціальними чинниками (В. Кі, Ф. Мангер), і трансформується у вивчення характеру соціальних умов і сукупності відносин між окремими громадянами (У. Міллер і Р. Пантем). Вчені визначили соціальний склад середовища і дійшли висновку, що соціальне середовище майже не буває політично однорідним і набуває різних видів (від країни до клубів за інтересами) і різних ознак (географічне розташування, ізольованість, привабливість, пропорційний склад мешканців, які є соціал-демократами, лібералами тощо).

Певні соціальні умови не створюються за бажанням людини і недоступні для індивідуального контролю, проте це не означає, що люди не ставлять себе в певні умови, при цьому уникаючи інших. На їх вибір можуть вплинути соціальні, економічні, політичні чинники. Є випадки, коли людина намагається змінити умови, проте більшість сприймає соціальні умови як данність і намагається пристосуватися до них. Людина обирає, частиною якого середовища їй стати, і намагається уникнути іншого середовища, спираючись на індивідуальну мету і внутрішні індивідуальні переваги. Якщо індивіди не мають шансів контролювати політичні і соціальні складові свого середовища, то вони мають можливість встановлювати і контролювати мережу контактів з іншими людьми.

Таким чином, соціальні умови обмежують людину, її індивідуальні варіанти соціальної взаємодії примушують робити вибір між альтернативами, що нав'язує їй середовище. Тобто соціальні зв'язки створюються в результаті поєднання, з одного боку, нав'язаних ззовні соціальних умов, і, з іншого, внутрішніх уподобань громадян. У такому випадку соціальне середовище остаточно не визначає вибір людини, проте і не виступає другорядним щодо індивідуальних уподобань. Люди не сприймають в повному обсязі політичну інформацію, що надходить з середови-

ща, проте не можуть її уникнути інформаційного впливу. Також і політичні вподобання людини не можуть бути визначальними тому, що вони існують в контексті інформаційного потоку, що йде від середовища. Таким чином, вибір людини, її позиція — це результат поєднання умов соціального середовища, частиною якого вона є, і власних попередніх орієнтацій, певного соціального і політичного досвіду.

Яким чином відбувається зв'язок між громадянами і навколишнім середовищем? Представники школи визначають моделі соціальної згуртованості та впливу (Р. Хакфельд, Дж. Спраг) і структурної еквівалентності (Р. Берт, Дж. Стімсон, М. Маккуен). У першій моделі перевагу віддано довірі як основі взаємодії між людьми, що характерно для згуртованих соціальних груп. Діюча соціальна взаємодія відбувається між людьми, які високо цінують одне одного, мають схожі переконання, схвалюють загальні норми. Це надає політичній інформації, яку вони повідомляють, більшої ваги і авторитетності. Таким чином, не індивідуальні мотиви і мета визначають взаємодію людей, а близькість і довіра є основними елементами політичного впливу. Проте Р. Хакфельд і Дж. Спраг зазначили, що люди вступають до політичних дискусій як з тими особами, до яких вони відчувають довіру, так і з тими людьми, з якими в них немає відносин довіри, і що довіра не завжди вказує на високий рівень впливу [42, 247].

За другою моделлю, здатність до впливу не обмежується лише довірою і згуртованістю соціальної групи, а пов'язується із випадковими інтересами. До процесу впливу, який відчуває людина за межами згуртованих соціальних груп (сім'я, близькі товариші, друзі), включаються різні середовища, в яких існує людина (трудовий колектив, навчальна група, громади, організації). Людина відчуватиме на собі більший вплив іншої людини, якщо вона усвідомлює спільність інтересів, а також близькість політичних орієнтацій. Також слід відзначити, що згідно з першою моделлю, інформація розповсюджується по замкнутому колу, а у відповідності з другою — розгалужується в суспільстві. В такому випадку соціальна комунікація, що виникає під час випадкових взаємодій, більшою мірою здатна формувати громадську думку, що є не простою множиною індивідуальних поглядів, а продуктом складних зразків соціальної комунікації.

Досить впливовою є школа соціальної психології. В 50-ті роки ХХ ст. Мічиганський університет стає одним із впливових центрів дослідження політичної поведінки, соціально-психологічних проблем. Представники цього напрямку вважали, що характер політичної поведінки індивіда закладається на ранньому етапі формування особистості під вирішальним впливом психофізіологічних чинників, типу і спрямованості первинної політичної соціалізації і ряду інших чинників, причому він (характер) набуває міцної стійкості і може зазнавати змін лише в екстремальних випадках.

Політичні відносини між окремим громадянином і соціальною групою, як первинною, так і вторинною, були провідною темою мічиганських досліджень 1952 і 1956 років і мали мало спільного з новаторськими дослідженнями партійної ідентифікації, що з'явилися пізніше. В 1960 р. А. Кемпбелл, В. Міллер, Д. Стокс підготували працю "Американський виборець", в якій зробили комплексний аналіз ставлення американців до виборів і дійшли таких висновків:

- 1) політичні симпатії громадян впливають не лише на їх волевиявлення, а й загалом на структуру політичних орієнтацій;
- 2) для громадян характерна стабільність вибору політичних симпатій, що не змінюються протягом життя; їх зміни, як правило, пов'язуються з надзвичайними подіями;
- 3) політичні погляди передаються від покоління до покоління, дитинство і юність є вирішальними стадіями формування політичного світогляду [40, 152].

Представники цієї школи намагалися дати відповіді на питання, яким чином люди, мало приділяючи уваги політиці і мало поінформовані про суспільні справи, точно визначають свої політичні вподобання і приблизно знають чому вони підтримують саме цю, а не іншу позицію?

Так, А. Тверські і Д. Канеман визначили, що індивіди використовують багато когнітивних засобів, які дозволяють їм зводити вирішення складних проблем до найпростіших операцій і прийняття різних соціальних рішень. Вони виявили чотири евристичних принципи, що при прийнятті рішень надають індивідам можливість використовувати лише частину інформації, якою вони володіють: доступність, репрезентативність, присто-

сування і моделювання [40, 152]. Принцип доступності полягає в тому, що індивід не зацікавлений в отриманні всієї доступної або всієї відповідної до даного випадку інформації. Так, якщо людина самоідентифікує себе як ліберала, то вона сприймає дії і висловлювання лише найяскравіших діячів політичної сили. Принцип репрезентативності, визнаючи вірогідність того, що одиниця інформації є частиною відповідного її класу, спирається на типовість і відповідність тієї інформації, що, з погляду виборця, є головною чи визначальною прикметою для інформації саме того класу, наприклад, коли виборець судитиме про партійну приналежність кандидатів за расовою ознакою. Принцип пристосування полягає в тому, що погляди і оцінки людини залежать від отримання нової інформації і можуть змінюватися (скажімо, виявлення розходження між програмою і реальними діями кандидата). Принцип моделювання застосовується у випадку, коли бракує інформації і індивід повинен спробувати передбачити наслідки свого рішення.

До евристичних джерел, що впливають на формування політичних переваг виборців, належить також принцип симпатії Г. Брейді і П. Снайдермана, який сприяє виявити симпатії чи антипатії громадян до політичних груп на емоційному рівні. Дж. Мондак вважає, що цей принцип можна розглядати як складову принципу пристосування, оскільки особиста позиція індивіда з того чи іншого питання є частиною його очікувань як члена групи, а тому додаткова інформація, особливо емоційна оцінка політичних груп, може змінити очікування конкретного індивіда [42, 255].

Представники мічиганської школи виявили й інші джерела, що спонукають людину до прийняття рішення за умов недостатньої поінформованості: використання стереотипів з застосуванням принципу репрезентативності, тому що стереотипні судження базуються на виокремленні суттєвих характеристик групи і використанні підказки. Коли громадяни формують свої політичні уподобання і політичну позицію, то спираються або на висловлювання про політичних діячів, політичні організації (Дж. Мондак), або на позицію політичних лідерів стосовно того чи іншого питання (Е. Гармінас, Дж. Куклінські).

Третя школа — економічна — поставила питання: чому раціонально мисляча людина виконуватиме громадські обов'язки,

якщо її індивідуальний внесок досить незначний і неважливий? В основу її досліджень покладено концепцію “представницької політичної системи” (її ще називають “теорією раціонального вибору”), згідно з якою політична організація суспільства являє собою аналог його економічної організації. В політичній галузі існує такий же “вільний ринок”, як і в господарській, де існують свої характерні товари: можливі пільги, переваги, привілеї, пов’язані з тим чи іншим типом політичних рішень. Продавцями виступають діючі або можливі носії політичної влади, а покупцями — політично дїездатні індивіди. Під політичною дією розуміється електоральна поведінка, а сам акт подання голосу вважається або купівлею, або інвестуванням.

Засновником такого напрямку можна вважати Е. Даунса, який писав, що кожна раціональна людина приймає рішення з приводу голосування таким же чином, як і всі інші рішення: якщо прибуток перевищує витрати — голосує, якщо ні — утримується від голосування. В праці “Економічна теорія демократії” Е. Даунс доводить, що свідомо неучасть у виборах — достатньо розумна реакція людини. Він показав, що коли люди діють на основі індивідуально зрозумілого інтересу, ніщо не заважатиме їм утримуватися від голосування. Зважаючи на малу вірогідність того, що голос окремого виборця може вплинути на результат виборів, Е. Даунс вказує, що в такому випадку єдиною розумною поведінкою буде ухилення від голосування і фактичну масову поведінку можна краще зрозуміти як прояв діяльності, що є цінною сама собою. Вчений наголошує, що для людей їхні вподобання — не головне, не абсолютне, це один із чинників, що впливає на вирішення дилеми — голосувати чи ні. Так, люди можуть здійснювати свої громадянські обов’язки тому, що їм це подобається, або через почуття провини, або тому, що не хочуть видаватися необізнаними серед інших людей. Найважливішим для них є те, що виконання своїх обов’язків є самодостатньою цінністю [40, 154].

В межах цієї моделі, голосування — це “внесок” заради отримання бажаного результату. Приймаючи рішення щодо участі або неучасті у виборах, людина враховує два чинники: користь від очікуваного результату виборів і власні витрати на голосування (час і сили, яких потребує отримання і аналіз інформації про кандидатів, а також відвідування виборчої дільниці). Е. Да-

унс також першим звернув увагу на проблему політичної інформації в сучасних масових демократіях. Враховуючи, що витрати на отримання детальної політичної інформації зазвичай є вищими, ніж користь, яку очікують від голосування на основі отриманої інформації, вчений доводить, що для більшості громадян нерационально прагнути до всебічної обізнаності у суспільних справах. Е. Даунс виділяє три типи витрат при отриманні інформації: на пошуки інформації — збір, відбір і передачу даних; на їх аналіз і оцінку. Для більшості людей раціональніше використати час, увагу і ресурси не на здобуття політичної інформації, а на щось корисніше. Раціонально мислячі люди швидше будуть шукати засобів, що дозволять зменшити витрати на здобуття інформації, тобто розробляти найкоротші шляхи отримання і використання інформації. Це дозволяє громадянам приймати політичні рішення і формувати свої політичні вподобання без всебічної поінформованості про зміст і особливості поточних політичних процесів. Таким чином формується мінімально поінформована, проте не непоінформована більшість громадян.

Розглядаючи модель Е. Даунса, деякі науковці вказують, що витрати на прийняття виборцями рішення залежать від соціально-демографічних характеристик, зокрема від рівня їх освіти, “громадських навичок”. За М. Фіориною, головним чинником, що визначає вподобання виборців, є стан економіки. Відповідно до його оцінки можливим є два типи голосування: егоцентричне, коли виборець оцінює власне економічне становище, і соціотропне, коли виборець оцінює роботу народного господарства в цілому. С. Ліпсет вказує, що при погіршенні стану економіки, міжнародної ситуації, а також у випадку політичної і\ або соціальної кризи активність електорату зростає (свідчення соціотропного типу голосування).

Модель “економічного громадянина” була піддана критиці з боку деяких науковців, які вбачали в такій людині лише раціональну, матеріалістичну істоту, що піклується лише про поліпшення власного добробуту. Критикуючи праці авторів, які підтримували модель “економічного громадянина”, Д. Грин і Я. Шапіро роблять висновок, що “досягнуті ними результати є незначними. Частково труднощі пов’язувалися з убогістю емпіричного матеріалу: прихильники раціонального вибору, здава-

лось, були так сильно захоплені розробкою самої теорії, що справу емпіричних перевірок залишали на потім або для інших” [40, 155].

У подальшому положення теорії раціонального вибору були доповнені і розвинуті когнітивною психологією, що отримала ряд експериментально перевірених результатів.

Підсумовуючи доробки традиційних шкіл дослідження демократичної природи громадян, можна припустити, що виборці діють розумно і усвідомлюють свої цілі і потреби. Зближувачим моментом для цих шкіл є саме визначення громадянина як істоти цілеспрямованої та інструментально мотивованої, яка керується своїми цілями, амбіціями і потребами. Проте кожна школа вбудовує в модель свої ознаки. Так, школа політичної соціології стверджує, що в політичній діяльності домінує групова ідентифікація людини, яка є результатом, або похідною від політичної соціалізації і що громадяни поновлюють свої оцінки партій і політичних лідерів, звертаючись до досвіду. Школа соціальної психології стверджує, що характер політичної поведінки індивіда закладається на ранньому етапі формування особистості під вирішальним впливом психофізіологічних чинників, типу і спрямованості первинної політичної соціалізації. Причому характер набуває міцної стійкості лише в екстремальних випадках. Інструментально мотивовані громадяни знижують інформаційні витрати, отримуючи інформацію від інших, а також за допомогою низки аналітичних прийомів і евристичних принципів. Політекономічна школа виходить з того, що більшість громадян схильні до раціональної поведінки як такої, що відповідає вподобанням індивіда. Пояснюється це тим, що людина намагається в усьому, зокрема і в політиці, досягти максимального результату за рахунок оптимальних, часто мінімальних витрат і зусиль.

Саме ці школи здійснили революційний прорив у дослідженні електоральної поведінки, створили моделі демократичного громадянина, вони викликали значний інтерес у політологів, політичних психологів, політичних соціологів і, поступово вдосконалюючись, збагачуються новими підходами.

5.2. *Поняття електоральної культури.*

Типи електоральної поведінки

Електоральна культура є інтегральною характеристикою певної сфери функціонування суспільства, його територіально-регіональних, соціокультурних, економічних, політичних, етнічних і конфесійних спільнот і груп, а також життя окремих індивідів. Це складна динамічна структура:

- єдність знань і розуміння виборчих норм і процедур, поважень і діяльності організаторів виборів та інших учасників виборчого процесу;
- інтерес і ставлення до виборів, до виборчих прав і можливостей учасників виборчого процесу;
- оцінка виборчого законодавства і практики його застосування, всіх етапів виборчої кампанії і виборів, значущості власної участі в них;
- рівень засвоєння зразків і норм поведінки виборців та інших учасників виборчого процесу.

У широкому розумінні термін “електоральна культура” трактується як сталі особливості ставлення виборців до виборів і практики їх проведення, вироблений стиль взаємовідносин між виборцями і владою. У вузькому розумінні електоральну культуру можна розглянути як ступінь реальної залежності (“скерованості”) виборців у процесі виборів.

Критерії, або показники, за якими можна визначити особливості електоральної культури, є такі:

- ступінь розуміння і усвідомлення громадянами норм виборчого права, їх місце в системі базових цінностей;
- ступінь розуміння електоральних прав як відносно самостійної галузі і як необхідної умови для реалізації прав громадян на участь у політико-державному управлінні;
- знання функцій і діяльності основних учасників виборчого процесу і організаторів виборів;
- оцінка законів про вибори, діючої виборчої системи і наявність пропозицій щодо їх вдосконалення;
- оцінка роботи виборчих комісій;
- наявність груп виборців, які залучені до виборчих кампаній, форми їх діяльності (або відсутність, і з яких причин);
- основні мотиви голосування виборців;

- готовність еліти і пересічних громадян визнати політичну поразку і погодитися на компроміс з партіями і лідерами-переможцями.

Існує кілька класифікацій моделей голосування виборців. Американський політолог Дж. Сарторі визначає дві основні: проблемне голосування і модель ідентифікації.

Проблемне голосування — це такі кроки: проблемне вподобання — проблемне сприйняття — голос на користь кандидата чи партії, які стоять найближче до розв’язання певної проблеми. До проблемного голосування найбільш схильними є “невизначені” виборці, які не мають сталих партійних уподобань.

Модель ідентифікації — стали ідейно-політичні орієнтації, що мотивують вибір людини. Для неї характерна така послідовність дій виборця: визначення і зарахування себе до лівого/правого, прогресивного/консервативного тощо спектра — відповідні партійні уявлення — голос на користь тієї партії, з якою виборець себе ідентифікує.

Останні за часом дослідження політологів і соціологів у ряді країн засвідчують послаблення у виборців почуття ідентифікації з політичними партіями і зростання впливу електоральних технік теледемократії.

Російські науковці визначили такі моделі голосування, до яких вдаються виборці технологи:

1. Модель традиційного голосування — виборці голосують швидше за традицією, ніж з інших міркувань. Така модель працює в США, де населення традиційно схильне до голосування: за республіканців чи демократів.

2. Соціально-економічна модель заснована на гіпотезі, що виборці керуються особистими інтересами, діють раціонально, розраховують користь від власного вибору. Розробка стратегії полягає в тому, щоб виявити і врахувати інтереси виборців, відбити їх у програмах, виступах, гаслах кандидатів.

3. Іміджева модель — орієнтується на особистість кандидата, а не на ідеологічні вподобання або економічні інтереси виборців. Стратегія будується на врахуванні популярності того чи іншого іміджу, його модернізацію відповідно до вподобань виборців.

4. Ідеологічна модель — акцент робиться на ідеологічній позиції виборців, передбачається, що основні ідеології мають серед них стійких послідовників.

5. Модель примусу — “благодійність”, підкуп, залякування виборців, членів комісій, суддів, конкурентів, журналістів. На практиці часто така модель реалізується як використання адмінресурсу.

6. Модель маніпулювання — базується на ідеї, що люди не розуміються на політиці, прийняття ними рішень про голосування несамостійні, вони легко піддаються впливу, змістовна робота з ними не потрібна, треба ефективніше використовувати прийом маніпулювання. Один напрям застосування моделі — реклама, другий — використання НЛП.

7. Негативна модель — базується на переконанні, що негативна інформація про кандидатів значно більше привертає увагу, ніж наголошення на їх позитивних якостях.

8. Модель домінуючого стереотипу — передбачає, що в суспільстві формуються привабливі для мешканців певного регіону стереотипи політичних вподобань, згідно з якими і голосує значна частина виборців.

9. Корпоративна модель — згідно з цією моделлю більшість виборців орієнтується при голосуванні на цінності, які поділяє їх оточення (корпоративні цінності).

10. Модель участі (прямих стимулів) — засновується на переконанні, що лише особиста участь виборців у будь-якій спільній діяльності створює справжню внутрішню мотивацію, яку можна використати на виборах. Модель ефективно працює, якщо її використати на стадії підготовки кампанії.

Звісно, існують і інші моделі поведінки виборців. У цілому їх знання може зменшити вплив “великих грошей” та адміністративного ресурсу на виборах, а отже, сприяти розвитку демократичних процедур.

Питання для самоконтролю

1. Де і коли було започатковано дослідження електоральної поведінки громадян?
2. Які наукові підходи дослідження електоральної поведінки склалися в політичній науці? Розкрийте їх сутність.
3. Дайте визначення поняття “електоральна культура”. Які чинники впливають на електоральну культуру окремого громадянина?

4. В яких напрямках сучасної політичної науки використовують і досліджують феномен електоральної культури? Відповідь обґрунтуйте.
5. Які моделі поведінки виборців вам відомі?

Тема рефератів

1. Політична і електоральна культури, їх співвідношення.
2. Особливості електоральної поведінки в Україні.
3. Феномен політичного абсентеїзму.
4. Поняття правової культури суспільства, її особливості в Україні.
5. Політичний нігілізм і політичний ідеалізм як явища української дійсності.

МАУП

Політична культура сучасного українського суспільства

6.1. Домінанти політичної культури сучасної України

Як зазначалося раніше, кожне суспільство має свою модель політичної культури за наявності типових рис.

Відомо, що на політичну культуру впливає ряд чинників, серед яких особливе місце посідає історичний. На думку Б. Цимбалістого, в історії України є три особливості, що мали важливий вплив на розвиток політичної культури. По-перше, українці багато віків були бездержавною нацією і не мали досвіду влади. По-друге, територія України була розчленована і на різні її частини здійснювався культурний і політичний вплив тих країн, до складу яких їх було включено. По-третє, постійно денационалізувалася провідна верства українського народу.

Важливий чинник — ментальність українства як нації, що має складну субетнічну структуру й розвивається на поліетнічній основі. Основним завданням у побудові і становленні української держави є саме психологічно виважена політика формування української за духом і формою еліти суспільства через обґрунтовану і відповідним чином забезпечену національну, молодіжну політику. У поєднанні з реформами в економічній та політичній сферах це забезпечить становлення українського народу як єдиної субетнічної структури на принципах правової демократичної держави.

Особливо складно визначати тип політичної культури у трансформаційних суспільствах, що переживають процес переходу від однієї політичної системи до іншої. Як правило, в політичній культурі таких суспільств поєднуються різні системи цінностей, несумісні політичні орієнтації та протилежні типи політичної свідомості.

Якщо взяти за основу типологію Г. Алмонда та С. Верби, то політичну культуру сучасного українського суспільства можна

визначити як піддансько-активістську, основними рисами якої є плюралістичність, полісуб'єктність, суперечливість, рухливість, змінність.

Значним досягненням посткомуністичної України є наявність різних політичних поглядів, плюралізм концепцій і ідеологій. Плюралізм виявляє себе у кількох вимірах: політичній ідеології, політичній свідомості і політичній поведінки. Відбувся перехід від моноціннісного сприйняття політичного життя до плюралістичної картини владно-політичних відносин. Але виникає потреба у формуванні загальнонаціональної ідеології, заснованої на культурно-історичному ґрунті. Вітчизняні науковці зазначають, що за роки незалежності України значно оновлено структурні елементи політичної культури, цінності, навички, орієнтації, методи та прийоми політичної діяльності. Суспільство поступово звикає до політичного плюралізму, багатоманітності підходів до розв'язання нагальних політичних проблем, відкритого висловлення свого ставлення до політичних інститутів. Стає нормою позитивна настанова на засвоєння світового досвіду, зростає відчуття включення України у світовий політичний процес. Але залишки старої радянської політичної культури, трансформуючись у нову систему цінностей, дають про себе знати у вигляді формального, відчуженого ставлення до офіційних політичних норм, цінностей та інститутів. Зважаючи на це, можна констатувати, що політична культура України поєднує в собі ознаки авторитарної моделі політичної культури з деякими демократичними і тоталітарними компонентами.

Відомо, що процес політичної трансформації відбувається в трьох сферах: політичній системі, політичній культурі та політичній поведінці особистості. У сфері політичної культури трансформаційні процеси призводять до активізації процесу соціалізації індивіда, селекції політичних цінностей, вдосконалення політичних норм, формування принципово нової, орієнтованої на раціональні зміни політичної еліти. Модернізація політичної системи виявляється в її диференціації, умінні адекватно реагувати на виклики часу. Зміни політичної поведінки полягають в активізації та вдосконаленні форм залучення громадян до політичного процесу.

Однією з характерних ознак української політичної культури є полісуб'єктність. За радянських часів основним суб'єктом політики була держава, яка свідомо формувала підданський тип політичної культури. У часи незалежності України кількість суб'єктів, носіїв активістського типу політичної культури поступово зростає, проте слід відзначити наявність певної циклічності в активності українського населення щодо участі в політичних подіях.

Кардинально, порівняно з тоталітаризмом, змінилася роль громадських організацій, затверджується багатопартійна система, зростає рівень політичної освіченості громадян. Проте якість суб'єктів політичної діяльності, рівень демократизації політичної культури залишається недостатнім порівняно з розвинутими, стабільними країнами Європи. У цьому контексті завдання демократичної переорієнтації політичної культури передбачає низку першочергових змін у будові і функціонуванні політичних, і в тому числі державних, інститутів. Вони повинні бути спрямованими на підвищення ролі особистості, її інтересів та на організацію політичного співіснування ідейно різних сил.

Також для формування політичної культури демократичного типу великого значення набуває наявність конструктивної опозиції у державі, яка є своєрідним “контролером” діяльності владних структур. В Україні йде процес становлення опозиції як політичного інституту, свідченням чого є: по-перше, визрівання в межах української політичної системи національно орієнтованої та політично зрілої опозиції; по-друге, зміна владної еліти контролітою легітимним шляхом; по-третє, активне обговорення в політико-правовому полі визначення статусу опозиції на законодавчому рівні. На сьогодні гострою проблемою залишається відсутність у країні відповідної культури та традиції опозиційної роботи, а також невизначеність формалізованого правового статусу опозиції, відсутність механізмів її діяльності.

Політична культура трансформаційних суспільств дуже часто набуває демагогічного забарвлення, політичного критиканства та популізму. Політична критика — це ще не опозиція, у непоодиноких випадках вона є варіантом егоїстичного популізму. Демагогічні тенденції у політичній культурі, як правило, виявляють себе у:

- популістських гаслах;
- відхиленні від конструктивної співпраці між політичними силами;
- продукуванні обіцянок, які неможливо реалізувати за наявних ресурсів;
- появі політиків-демагогів, які ідейно й іміджево протистоять політикам-прагматикам;
- поширенні неконструктивного способу мислення серед різних груп населення.

Наявність великої кількості демагогічних тенденцій у суспільстві є ознакою політичної кризи або “надмірного” плюралізму, коли політичні сили та їхні лідери не можуть дійти згоди щодо шляхів і методів реформування держави.

Також, використовуючи інші класифікації політичної культури, останню в сучасній Україні можна визначити певним чином як маргінальну (складається з субкультур різних соціальних груп, які не інтегровані в єдину соціальну спільноту) і провінційну (зорієнтовану на місцеві, регіональні інтереси).

На сучасному етапі в політичній культурі українського соціуму можна виділити кілька сегментів, що дає підстави для ствердження про фрагментарний тип політичної культури.

По-перше, це орієнтація на закордонний досвід, зокрема на країни Європи та Америки. Абсолютизувати їх досвід замало, щоб формувати демократичні цінності в українському суспільстві. Потрібно орієнтуватися саме на загальнолюдські, загальнозначущі демократичні цінності: повага до особистості, повага до закону, відкритість політики, плюралізм поглядів, політична і релігійна терпимість, пріоритет ненасильницьких методів вирішення політичних проблем. По-друге, орієнтація на Росію, точніше на радянську спадщину. В цьому секторі переважна роль надається політичним міфам минулого, спрацьовують стереотипи “молодшого брата”. По-третє, орієнтація на власну політичну практику.

Фрагментарність політичної свідомості й відсутність фрагментарної структури, як правило, пояснюється тривалою бездержавністю української нації, насиллям над нею чужинської влади. Постійне відчуття національної образи з боку сильних сусідів та власні національні слабкості — притаманна українству розчуленість і схильність до анархії — ознаки політичної

культури. Більше того, велика ставка робилася на животворчу силу релігії, незважаючи на значні конфесійні розходження та протистояння.

Вироблення політичної культури, яка допомогла б утвердженню історичної місії української нації, сприяла б її консолідації, на думку В. Липинського, можлива не тільки на базі національного, а й територіального патріотизму. Мається на увазі пробудження самосвідомості всіх постійних мешканців української землі, незважаючи на їх соціальну приналежність, віровизнання, етнічне походження та національну культурну свідомість — саме ця ідея лежить в основі діяльності. Як правило, занепад політичної культури відбувається в тих суспільствах, де відсутня стабільна, впорядкована демократична, правова держава, тобто де немає однакового для всіх закону. У тому випадку, коли існує безправ'я народу, процвітає бездіяльність владних структур, некомпетентність політиків, нездатність політичних партій висунути узагальнюючу концепцію подальшого розвитку національної держави, постійна боротьба між різними гілками влади, тоді зростають песимізм та соціальна напруженість, що негативно впливають на формування політичної культури як консолідуючого чинника. Занепад політичної культури відбувається також у тому випадку, коли відсутні соціальні цінності, якими надихається кожне нове покоління, тобто формується й утверджується на майбутнє шанобливе ставлення до своєї історії, мови й культури та відповідних демократичних владних структур. Таким чином, формування політичної культури нового — демократичного типу — буде залежати від багатьох чинників і, перш за все, від темпів розвитку національної самосвідомості політичної еліти та кожного окремого індивіда, від його соціального захисту й надання йому реальних, а не декларативних прав і свобод, як це має бути в громадянському суспільстві.

Модель демократичної політичної культури, до якої спрямовується українське суспільство, має такі фундаментальні ознаки:

- толерантність громадян і держави до опозиційних сил і опонентів; опозиція визнається як легітимна політична сила, невід'ємний елемент політичної системи;

- орієнтації на плюралізм думок і позицій, визнання багато-партійної системи і різноманітних ідеологій — за винятком тих, що суперечать принципам гуманізму і законам;
- відносно слабка диференційованість класової свідомості і масове тяжіння громадян до політичного і ідеологічного центру; за таких умов виявляється прагнення вирішувати конфліктні ситуації цивілізованим шляхом, не вдаючись до насильницьких методів;
- усвідомлення громадянами принципу “держава для громадянина”;
- дотримання закону усіма громадянами, незалежно від посади, статусу тощо.

Як бачимо, вказані ознаки більшою чи меншою мірою спостерігаються в політичній культурі українського соціуму. Проте перспективи її розвитку і подальшого формування пов’язуються зі становленням громадянського суспільства з демократичними формами правління, пріоритетом громадянських прав і свобод, пануванням закону для всіх громадян і офіційних діячів.

6.2. Регіональні особливості політичної культури в Україні

Регіональність політичної культури України — важлива прикмета її сучасного стану. В регіонах України спостерігаються різні прояви політичної культури. Опитування громадської думки свідчать про значну різницю в політичних поглядах громадян з таких питань, як взаємовідносини з Росією, поширення російської мови, вступ до НАТО, ЄС, приватизація тощо. Різним виявляється ідеологічний спектр партій, громадських організацій і рухів, спостерігається неоднакова залученість населення до політичного життя.

Для *Центральної України* характерним є відносно поміркований стиль політичних процесів. Політична свідомість більшості населення регіону демонструє центристську позицію щодо Росії; більшість громадян підтримує необхідність розширення економічних зв’язків з Росією. Проте домінує думка, що Україна і Росія повинні існувати як дві дружні, тісно пов’язані, але

окремі держави. Мешканці цього регіону найбільш схильні до консенсусу з основних політичних і соціальних проблем.

У Західній Україні процес формування громадянського суспільства відбувається швидше завдяки активності населення і діяльності неурядових організацій у минулому. На сьогодні тут найвища в Україні концентрація добровільних, громадських, молодіжних, релігійних та інших організацій. Рух, організований у Києві, мав найактивніших прихильників саме в цьому регіоні. Українці з Галичини здійснювали походи до столиці для того, щоб вийти на демонстрації і підтримати акції громадянської непокорі. Їх політичні вподобання будуються на абсолютному приматі ідеї незалежності української держави. Це політично найактивніша і найбільш націоналістично зорієнтована частина населення України.

Східна частина України включає Харківську, Донецьку, Запорізьку, Луганську і Дніпропетровську області. Її етнічний склад представлений українцями, переважно російськомовними (51 %), росіянами (44 %) та іншими національностями (5 %). В період набуття незалежності Україною шахтарі Донецька і Луганська склали найактивніший політичний компонент українського суспільства. Проте їх поведінковий аспект участі в політичних подіях переважно мотивувався завданнями поліпшення свого матеріального становища. Значна частина цього регіону вважає, що головна причина економічної кризи — розрив економічних зв'язків з Росією, вихід з неї — їх відродження. Ідеологічний спектр політичних орієнтацій досить широкий. Достатньо впливові організації комуністичної і соціалістичної партій, є ветеранські організації. Відносно небагато молодіжних, громадських організацій.

Південна Україна включає Одеську, Херсонську, Миколаївську області і автономну республіку Крим. Населення переважно представлено українцями, за винятком Криму. В політичному плані цей регіон може бути віднесений до пасивного, за винятком Криму. Існуючі в цьому регіоні представництва політичних партій переважно малоактивні. Для політичних настанов мешканців цього регіону характерні проросійські симпатії, незважаючи на відсутність організаційної бази. Для цього регіону притаманна наявність великої кількості дрібних клубів. Та-

кож на Півдні діють російські, українські, єврейські, болгарські культурні групи.

Як вже зазначалося, політична культура в різних суспільствах є фрагментованою, і Україна не є винятком. На думку Б. Цимбалістого, політична культура українців глибоко фрагментована, бо поділяється на схід і захід, релігійні віросповідання (католики і православні) та на велику кількість політичних партій. Далі він зазначає, що “якщо проводи цих підкультур будуть взаємно толерантні, здатні співпрацювати, йти на потрібні компроміси... — стабільності створеної демократичної системи не буде загроз” [20, 13–14]. Часом розбіжності у поглядах на різні проблеми політичного, економічного, духовного розвитку України між представниками різних регіонів є принциповими, проте на рівні соціально-психологічних характеристик чітко проявляються спільні прикмети національного характеру єдиного етносу. Поділ українців на різні табори (“справжніх” і “москалів”) є, швидше за все, нашаруванням штучно загостреного політичного протистояння, ніж психологічними антагонізмами всередині українського етносу.

Отже, розглянуті деякі відмінності в окремих елементах політичної культури зумовлені об’єктивними чинниками: соціально-економічними, історичними, духовними, психологічними, мовними особливостями регіонів. Проте в свідомості людей є розуміння необхідності консолідуватися для подолання кризових явищ у суспільстві і реалізації інтересів українського народу. Підсумки років незалежного існування української держави викликають усвідомлення у необхідності створення базових елементів політичної культури на основі загального способу життя, звичок, традицій, які сприяли б подальшій інтеграції окремих регіонів України за наявності єдиної консолідуючої політичної ідеї.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте чинники, що впливають на формування політичної культури в трансформаційному суспільстві.
2. Вкажіть на основні прикмети політичної культури сучасного українського суспільства.

3. Схарактеризуйте таку ознаку політичної культури України, як регіональність.
4. Які, на вашу думку, політичні цінності можуть відігравати інтегруючу роль у формуванні нового типу політичної культури в українському суспільстві?

Тема рефератів

1. Політична культура суспільства в трансформаційний період.
2. Вплив історичних чинників на формування політичної культури українського суспільства.
3. Значення національного характеру у формуванні системи цінностей політичної культури українського соціуму.
4. Особливості політико-культурного регіоналізму в Україні.
5. Політична культура як чинник модернізації українського суспільства.

Особливості політичної культури та політичної соціалізації в деяких країнах світу

7.1. Політична культура та процес політичної соціалізації у Великобританії

Серед демократичних країн Англія є представником “старої демократії”. На відміну від країн Східної Європи, Латинської Америки чи Азії в Англії демократія встановилася еволюційно, процес демократизації тривав протягом століть. Верховенство права було встановлено в XVII ст., відповідальність виконавчої влади визначилась у XVIII ст., політичні партії виникли в XIX ст. В Англії політичні діячі завжди були готові до того, щоб сприймати існуючі державні інститути від своїх попередників, а пересічні громадяни готові до того, щоб не змінювати сформовані структури влади. Переважна більшість англійців не вважає за потрібне будь-які фундаментальні зміни в самій формі правління, навіть націоналістичні партії в Шотландії та Уельсі не заперечують інституту парламентаризму, а лише вимагають створення власних парламентів.

Легітимність уряду виявляється в готовності англійців виконувати і дотримуватися основних політичних законів. Лояльність громадян до влади дозволяє не впроваджувати чисельну збройну поліцію. У відсотковому відношенні до кількості населення британська поліція на третину менша від американської, французької чи німецької. Правопорушення в Англії — це переважно антигромадські дії (вуличне насильство), а не політичні злочини проти держави. Винятком є Північна Ірландія, де багато тяжких злочинів — від вбивств до пограбувань банків — мають політичний характер як складова боротьби за усунення уряду.

Інкони визначальним чинником легітимності вважають символи спільного минулого — насамперед монархію. Проте короле-

ва не є впливовою політичною постаттю, навпаки, її популярність викликана тим, що вона перебуває поза політикою. Звичаї і традиції — це основа лояльного ставлення громадян до влади. На питання: “Чому ви підтримуєте існуючий лад?” найпоширенішою є відповідь “Тому що він кращий за усі, які я знаю” [49, 326].

Англіїці схильні до протестних форм політичної участі, проте в межах закону. 92 % англіїців стверджують, що готові висловити своє незадоволення політикою шляхом підписання відповідної петиції; близько 50 % готові брати участь у мирній демонстрації протесту. Більшість засуджує дії, що виходять за межі закону: лише 29 % дають згоду брати участь у незвольному страйку; 12 % — захопити будівлю на знак протесту з того чи іншого приводу. Крім того, англіїці схильні підтримати владу, яка вживає жорстких заходів проти незаконно протестуючих груп [49, 329–330].

Можливості британського уряду обмежуються нормами культури, якими визначено те, що може і чого не може робити влада. За висловом одного з членів Високого суду, “...свободу британців охороняють їх власний здоровий глузд і давно розроблена система представницького відповідального правління”. Цінності політичної культури звужують спектр публічної політики. Так, культурні норми, що стосуються свободи слова, забороняють, по суті, впровадження політичної цензури. Вони ж ускладнюють прийняття і введення в дію законів на захист королівської родини від переслідувань журналістів і фотографів.

Незалежно від того, якій політичній силі британці надають перевагу, спільними для всіх є переконання в тому, що уряд повинен сприяти розвитку і вдосконаленню системи освіти, охорони здоров’я і соціального забезпечення.

Британський громадянин середнього віку за своє життя бере участь у п’яти-шести всезагальних виборах і тому здатен оцінювати політичні перспективи з власного досвіду.

Родина має обмежений вплив на вибір людини: 36 % не знають, як зазвичай голосує батько, мати або обидва. Більшість (35 % опитаних), коли відомо, яку політичну партію підтримують батьки, голосують так само.

Більшість електорату британців — це жінки (52 %), тому політичні партії і політичні діячі намагаються завоювати їх симпатії, хоча в програмах і своїй діяльності намагаються віднайти

аспекти однаково актуальні як для жінок, так і для чоловіків. На всіх загальнонаціональних виборах голоси тих і інших розподіляються між партіями приблизно однаково.

Проте чоловіки і жінки по-різному беруть участь у політичній діяльності. Чоловіків удвічі частіше призначають на посади муніципальних радників. Жінки — складають майже половину державних службовців, переважно працівників нижнього рівня, лише 10 % займають відповідальні посади. На парламентських виборах в 1997 р. до палати було обрано безпрецедентно багато жінок — 119, однак британський парламент більше, ніж на чотири п'ятих складається з чоловіків [49, 333].

У державній системі *освіти* важливу роль відіграють загальноосвітні початкові школи, до яких приймають з будь-яким рівнем здібностей. Учні поділяються на два потоки: одних спеціально готують до вступу в університет (академічний), а інші після складання іспитів отримують право продовжити навчання на вищому рівні. Багато британців обмежуються лише початковою освітою.

В Англії існують привілейовані приватні середні школи закритого типу. Приблизно 6 % молодих англійців навчаються в них, абсолютна більшість випускників знаходить себе в промисловості, юриспруденції, богослов'ї або медицині. Якщо раніше серед членів Кабінету переважали випускники Ітона, Херроу та інших відомих приватних шкіл, то нині серед парламентарів таких менше половини. Високе становище в політичній еліті часто посідає той, хто “близький до низів”, що доводиться навчанням у державній середній школі.

Структура британської системи освіти передусім наштовхує на думку, що освіченіша людина ймовірніше за все голосуватиме за консерваторів. Проте ситуація змінилася. Нині люди з університетською освітою менш схильні до консервативних цінностей, ніж люди з початковою освітою. Найактивніші прихильники консерватизму — люди з середнім рівнем освіти і посад.

Освіта тісно пов'язується з активною політичною діяльністю. Люди з початковою освітою складають більше половини електорату, проте серед членів палати їх менше 2 %. Серед парламентарів випускники університетів становлять 70 %, хоча в цілому у країні відсоток людей з таким рівнем освіти дуже малий. Виникнення нових університетів порушило домінування Оксфорда

і Кембриджа. Випускники багатьох і різних британських університетів посідають високі політичні посади. Ця обставина свідчить про те, що влада з рук тих, хто мав її за правом народження (аристократів), переходить до тих, хто претендує на неї за правом компетентності і професіоналізму [49, 334].

Класи. Суперництво двох партій традиційно пов'язувалося з класовими поняттями: консерватори вважалися партією середнього класу, лейбористи — партією робітників. За сучасних умов відносини “клас — партія” мають обмежений характер, що пояснюється трьома основними причинами. Лише кожний соціальний представник середнього (людина розумової праці, освіта вище середньої, домовласник, не є членом профспілки) або робочого класу відповідає усталеному стереотипу. Більшість британців поєднують характерні ознаки обох класів. Ця “змішана” група постійно зростає, оскільки розвиток економіки сприяє зміні співвідношення між працівниками фізичної і розумової праці: частка перших зменшується, других — збільшується. Представники багатьох професій (технічні спеціалісти і допоміжний адміністративний персонал) мають невизначений класовий статус і невизначені політичні переваги.

Крім професійної діяльності, на симпатії виборців впливає соціально-економічний уклад. На кожному рівні класової структури члени профспілок швидше за все віддадуть свої голоси за лейбористів, ніж за консерваторів. Ще одна обставина. Більше як три п'ятих орендарів муніципального житла голосують за лейбористів, домовласники, незалежно від класової приналежності, зазвичай підтримують консерваторів.

ЗМІ. Британська преса різко поляризована: існує кілька респектабельних газет, що висвітлюють і коментують події на високому інтелектуальному рівні, і є видання, що спеціалізуються на скандалах і сенсаціях (виходять великими тиражами). Більшість газет орієнтується на ту чи іншу партію, проте фанатично її не підтримує.

Зараз в Англії працюють п'ять телевізійних каналів, не враховуючи кабельного ТВ, і безліч радіостанцій: “новинні” програми прагнуть залучити глядачів і слухачів повідомленнями і аналізом попередніх прорахунків уряду.

Політична участь. Як вже зазначалося, проголосувати і поставити свій підпис під петицією — це головні форми політичної

активності британців. П'ять шостих населення не відвідують мітинги, не контактують з членом палати від свого округу, не дуже цікавляться політикою і не є членами політичних партій. Відсотки залучення до форм політичної участі британців: 78 % — голосують, 75 % — ставлять підписи під петиціями; 64 % — є членами громадських організацій; 15 % — відвідують політичні мітинги; 10 % — активно цікавляться політикою; 10 % — контактують з депутатом; 3 % — є членами партій [49, 339].

Громадські організації можуть діяти як групи тиску, існують також організації, що створюються для вирішення одного конкретного питання.

7.2. Особливості політичної культури в Китаї

Послідовники Мао Цзедуна, розробляючи і реалізуючи найближчі плани, стали оперувати не розпливчастими ідеологічними термінами, а конкретними і прагматичними категоріями. Економічне зростання і особистісне процвітання були оголошені найвищими пріоритетами держави і основним завданням комуністичної партії, якій довелося відступити від тридцятирічної практики адміністрування економіки. Відверто визнавши переваги капіталістичного способу виробництва, китайські реформатори розвивають “соціалістичну ринкову економіку”, де мають місце як іноземні інвестиції, так і приватне підприємництво, і сімейні ферми, і громади-корпорації. Втілення цієї нової моделі дозволило китайським лідерам зміцнити своє становище.

Проте, сприймаючи ринкову економіку, керівники КНР заперечують політичний плюралізм. Для більшості пересічних громадян (1,2 млрд. чоловік) політична реформа полягає передусім у тому, що влада визнає законність приватного сектора економіки і толерантно ставиться до політичної апатії свого народу. Більше того, за нового режиму пересічним громадянам немає необхідності активно демонструвати підтримку офіційному політичному курсу і політичній системі. Не припускається лише активна протидія першому і другому.

Проект створення “нової соціалістичної людини” здійснювався в маоїстському Китаї ретельно, ґрунтовно і масштабно. Ко-

муністичні лідери намагалися використовувати традиції на свою користь. Наприклад, активно використовувалося традиційне поняття “моральна держава”. Конфуціанство протягом багатьох століть було офіційною ідеологією імператорського Китаю, воно визначало легітимність влади моральними критеріями. Пересічні громадяни будуть наслідувати приклад свого імператора, “патріарха”, який виступає як зразок високих моральних якостей. В епоху Мао Цзедуна не ефективне виконання своїх обов’язків, а добродійство (переосмислене в душі комуністичної ідеології) було головним критерієм відбору кадрів. Послідовники Мао не відмовились від цих офіційно встановлених норм: як і раніше, як лідери, так і рядові члени партії покликані “служувати народу”.

Політична культура Китаю має фрагментарний характер. Китайці, які сформувалися в соціальному плані під владою комуністичного режиму, значно відрізняються від китайців, які знаходилися в ліберальніших умовах Гонконгу і Тайваню.

В цілому жителі КНР переважно схильні жертвувати громадянськими свободами і передавати право політичних рішень керівникам. Готовність громадян “континентального Китаю” вручати своїм лідерам значні повноваження зростає в тому випадку, коли питання формулюється в поняттях традиційного культурного ряду. Прийняття авторитарної влади громадянами КНР можна пояснити тим, що режим використовував культурну традицію. Основна відмінність зменшується при зіставленні з громадянами Гонконгу і Тайваню не усіх жителів КНР, а лише мешканців міст. З’ясовується, що їхні політичні цінності мають багато спільного з цінностями людей, які жили не в комуністичних режимах. Це дозволяє зробити висновок, що на “розум і душу” громадян КНР сильний вплив здійснює те загальне середовище, де і відбувається змагальна соціалізація: китайці-городяни освіченіші і краще забезпечені матеріально, ніж китайці-селяни. Також перші мають вплив з боку зовнішнього світу і живуть в умовах більшої відкритості — частіше спілкуються з громадянами інших держав, мають більшу можливість отримати інформацію не лише з офіційних каналів політичної соціалізації.

Для пересічних громадян КНР до важливих прикмет, що відрізняють сучасну епоху від епохи Мао, належить те, що

нинішні зусилля з політичної соціалізації не такі масштабно охоплюючі та радикальні і проводяться за допомогою інших засобів. Лідери — послідовники Мао ставили мінімальні цілі в політичній соціалізації. Вони зводились до пасивної підтримки компартії як єдиної організації, здатної привести країну до вирішення економічних завдань. Стимулюється приватне підприємництво, наголос робиться на тому, що особистий добробут — це добробут держави. Змінилася “стилева манера” соціалізації — вона стала менш нав’язливою. Радикально трансформується спосіб мислення “середнього китайця”. Пояснюється це тим, що заклики забезпечити власний добробут знаходять емоційніший відгук, ніж заклики ставити на перше місце інтереси колективу і держави. Відмова від агресивної і пресингуючої політичної соціалізації — це складова частина свідомо здійснюваної політичної лібералізації, спрямованої на вирішення економічних завдань.

ЗМІ. Послідовники Мао допустили (свідомо) те, що їх громадяни отримують суперечливу інформацію, оцінки, думки про події в суспільному житті. В результаті офіційні ЗМІ втратили своє попереднє значення, а в країні почався справжній інформаційний бум: якщо в 1978 р. виходило менше 900 журналів і 200 центральних та провінційних газет, то в 1996 р. їх кількість зросла до 8000 і 1000 відповідно [49, 423]. Хоча більшість нових видань намагається не торкатися політичних тем, замінюючи їх новинами спорту, моди, музики, життя кінозірок, а науково-популярні журнали оперативно знайомлять читачів з дискусіями вчених з питань економіки, юриспруденції і політики, китайські лідери зберігають за собою право заборонити публікації, які, на їх думку, мають опозиційний тон щодо комуністичної партії.

Новий зміст і стиль політичної соціалізації виявляються в сфері *освіти*. У спадок від Мао дісталася система, що прищеплювала учням комуністичні цінності. Вона зовсім не співвідноситься з новими пріоритетами і економічним зростанням. Під час “культурної революції” структури середньої і вищої освіти були оголошені “елітарними” і в повному обсязі перебудовані. Випускників середніх шкіл направляли на заводи і в сільські комуні переїмати “трудоий досвід мас” і отримувати “робітниче загартування”. Вступні іспити до вищих навчальних закладів були витіснені рекомендаціями низових партійних керівників,

які давали їх лише тим, хто в достатній мірі продемонстрував “політичну зрілість” і “революційну свідомість”. Переслідування університетської професури і компрометація самого поняття “професіонал” призвели до того, що в процесі навчання політика стала витісняти спеціальні знання, а вищі навчальні заклади більше піклувалися про “політичну грамотність”, ніж про високу кваліфікацію своїх випускників. Було втрачено ціле десятиліття. Люди, які попали під прес “культурної революції”, склали “втрачене покоління”.

Наприкінці 70-х років минулого століття, усвідомлюючи те, що модернізація економіки потребує спеціалістів і повагу до професійного досвіду, китайські лідери прийняли рішення повернутися до системи вступних іспитів у вищі заклади і відродити в них традиційні методи викладання.

Політична участь. При комуністичному режимі такі процеси, як участь громадян в політичній діяльності, формулювання ними своїх інтересів, їх узгодження виявляються в інших формах, ніж за умов ліберально-демократичної системи правління. Головна відмінність у характері відносин між керівниками і “підлеглими”, оскільки принципи патерналізму і “опікунства” несумісні з ліберально-демократичними основами представництва. Комуністична партія, стверджуючи, що представляє інтереси всього суспільства, відкидає організовані групи інтересів, незалежні від неї, і будь-які інші політичні партії. Хоча за останні десятиліття в “дозволені” формах участі в політичній діяльності, формуванні і об’єднанні інтересів і відбулися зміни, проте стосунки між партією і суспільством залишилися попередні. Для об’єднання інтересів за межами партійних структур практично не залишається місця.

Одним з важливих аспектів політичної реформи, розпочатої після смерті Мао, було переформулювання того, що представляють собою “дозволені офіційно” форми політичної діяльності. Протягом 30-ти років комуністичного режиму відмова від участі в політичній діяльності розцінювалася як опозиція. Нині політика перестала бути домінуючою в повсякденному житті, політична байдужість більше нічим не загрожує пересічному громадянину КНР. Зрозуміло, що керівники на місцях продовжують мобілізувати своїх підлеглих на різні політичні заходи (в першу чергу на вибори), проте китайські лідери офіційно відмови-

лися від масових кампаній як форми участі громадян у політичній діяльності. Масові кампанії і той соціальний хаос, що їх супроводжував, були відкинуті як такі, що суперечать новим завданням, передусім економічному зростанню. Замість цього керівники країни заохочують громадян висловлювати свої думки, брати участь у політичному житті через різні бюро скарг, “гарячі телефонні лінії”, центри, у які можна повідомити про зловживання владою, а також листи до газет.

Зміни торкнулися і виборчої політики. Нові альтернативні процедури виборів як мінімум дозволяють партійним органам враховувати, наскільки є популярним той чи інший кандидат — місцевий чиновник, а також урізноманітнити кадровий резерв, відслідковуючи появу нових місцевих лідерів. Проте радикальних змін не відбулося: поки не припускається участь у виборах кандидата, який стоїть на платформі, опозиційній КПК, а суперництво кандидатів можливе лише на рівні районів і округів.

Стосовно протестних форм політичної участі поширена думка, що протести не підривають основ лібералізації економіки; вимоги протестуючих, хоча і виражаються в “нецивілізованій формі”, проте підтримують програму модернізації і реформування в країні і збігаються з ідеями реформаторів з вищих ешелонів влади. Причому лідерів протестних акцій і їх учасників притягують до відповідальності.

7.3. Політична соціалізація в США

Політична культура американськими авторами розглядається як певна форма розподілу політичних поглядів, цінностей, почуттів, навичок, що через політичну систему впливає на поведінку громадян і лідерів країни. Політологи як первинні критерії політичної культури розглядають такі поняття, як довіра до інститутів, уряду і лідерів держави. Американці більшою мірою, ніж англійці, французи, італійці, німці демонструють позицію, що обрані посадові особи гідні довіри, і меншою мірою схильні вірити, нібито уряд працює на благо всього народу.

Дані опитувань свідчать, що 80 % американців пишаються своєю країною і 71 % — готові битися за неї, серед англійців відповідно 55 % і 62 %; серед німців — 21 % і 35 % [49, 481].

Іншим показником політичної культури розглядається ступінь переконаності пересічних громадян у тому, що їх вподобання можуть значно вплинути на державних діячів. Дослідження виявили, що американці, як правило, вище оцінюють свій політичний вплив на уряд, ніж громадяни інших країн.

Роль *ідеології* в політичній культурі американців значно скромніша, ніж в інших країнах. Найактивніше роль ідеології виявляється в політичних культурах Італії, Нідерландів, Німеччини.

Особливою рисою політичної культури американців є їх переконаність у тому, що всі (без винятку) мають фундаментальні права, і кращий засіб їх відстояти — не очікувати, коли вони будуть визнані представниками законодавчої чи виконавчої влади, а через суд домогтися, щоб посадові або приватні особи їх дотримувалися. За соціологічними даними, в США один адвокат припадає на 440 жителів, тоді як, наприклад, в Японії — один на 10000.

Політична соціалізація американців відбувається під значним впливом родини, в першу чергу — батьків, вчителів, друзів, однокласників, колег по роботі і ЗМІ. В останні роки спостерігається тенденція до зменшення впливу родини і зростання ролі ЗМІ. Для більшості громадян США, як і інших країн, важливим джерелом інформації і каналом формування політичного світогляду виступає телебачення, на другому місці — газети. Інші засоби інформації, включаючи і безпосереднє спілкування людей між собою, відіграють меншу роль. Приватні ЗМІ часто відіграють важливішу роль, ніж державні: кількість останніх втричі менша, а аудиторія складає всього 10 %.

Політичний зміст газет, журналів, книг та іншої друкованої продукції практично не регулюється державою. З цього приводу Верховний Суд постановив, що посадові особи і громадські діячі мають право вимагати відшкодування, якщо публікації містять неперевірені відомості і брехню і є усвідомленою спробою залякувати репутацію чи підірвати авторитет тієї чи іншої особи.

Радіостанції та телеканали можуть взагалі не надавати ефірного часу (безкоштовно чи ні) жодному з кандидатів. Проте якщо виділено час для одного кандидата, то це має бути зроблено і для всіх його суперників — причому за тими ж розцінками. Якщо під час передачі кандидат, який виступає, “нападає” на

моральні якості того чи іншого діяча, останньому надається безкоштовно ефірний час для відповіді.

Політична участь. Пересічні громадяни можуть брати участь у політичній діяльності своєї країни в різних формах, проте волевиявлення вважається найважливішою з них. Однак дослідження показують, що виборча активність в США є нижчою, ніж в інших демократичних країнах. Багато науковців таку обставину пояснюють тим, що американські виборці змушені голосувати значно частіше, ніж інші.

В США поєднання таких особливостей, як федералізм, розподіл влади, прямі первинні вибори, референдуми, що проводяться на місцевому і регіональному рівнях, право законодавчої ініціативи спричиняє те, що за 4–5-річний період громадяни повинні приймати кілька сотень виборчих рішень. На загальнонаціональному рівні вони беруть участь у первинних президентських виборах, які проходять на з'їздах політичних партій, пізніше роблять вибір між демократами чи республіканцями. Кожні два роки вони голосують на первинних і всезагальних виборах членів палати представників і двічі за шестирічний термін — на виборах членів сенату. На рівні штатів і муніципалітетів проводяться вибори губернаторів, мерів, членів законодавчих зборів, яких висувають на первинних і обирають на всезагальних виборах. Також обираються державний секретар штату, генеральний прокурор, керівники установ фінансів і освіти, судді, члени місцевих шкільних рад, директори шкіл та інші посадовці, яких в інших країнах призначають.

Крім цього, приблизно в половині штатів регулярно проводяться референдуми за ініціативою “знизу”, на яких громадяни безпосередньо визначають своє ставлення до тих чи інших питань соціальної політики.

Крім голосування, в США існують і інші можливості прилучитися до політичного життя: робота в партійних структурах; грошові пожертви для кандидатів, партій для вирішення поставленої мети; участь у пікетах, мітингах, демонстраціях; відправлення листів депутатам свого округу; листи до газет; участь в інтерактивних теле- і радіо- “ток-шоу”; пропаганда своїх поглядів серед друзів і родичів; судові позови до посадових осіб тощо. Найпоширенішими формами політичної участі американців є: голосування на виборах (53 %), пояснення свого вибору

(32 %), грошові пожертвування на проведення виборчої кампанії (12 %), наклеювання на бампер авто політичних гасел або символіки (9 %), участь у мітингах, демонстраціях (8 %), членство в політичному клубі або робота в партії (4 %) [49, 491].

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте чинники формування політичної культури британців.
2. Проаналізуйте основні канали політичної соціалізації в Англії.
3. Визначте особливі прикмети політичної культури китайців. З чим вони пов'язані?
4. Політична культура американців. Чи характерна фрагментарність для політичної культури США? Відповідь обґрунтуйте.
5. Схарактеризуйте форми політичної участі американців.

Теми рефератів

1. Домінанти і цінності політичної культури в східних суспільствах.
2. Особливості формування і вираження групових інтересів у Великобританії.
3. Політична культура і соціалізація в сучасному Китаї.
4. Регіональні особливості політичної культури США.
5. Політична культура суспільств Західної Європи. Феномен західництва.
6. Особливості політичної культури і політичної соціалізації в країнах світу (за вибором студентів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полит. исслед. — 1992. — № 4. — С. 122–134.
2. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. — К., 2000.
3. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. — М., 2000.
4. Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред. Б. Кухти. — Ч. 3: Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Кліманська, А. Романюк та ін. — Львів, 1998.
5. Політологія: Учеб. для вузов / Под ред. М. А. Василичка. — М., 1999.
6. Політологічний енциклопедичний словник / Відп. ред. В. П. Горбатенко, Ю. С. Шемшученко. — К., 2004.
7. Політологія: Підруч. для курсантів вищих військових навчальних закладів Збройних Сил / За заг. ред. В. Ф. Смолянюка. — Вінниця, 2002.
8. Політологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закл. / За ред. А. Колодій, Л. Кліманської, Я. Косміна, В. Харченко. — К., 2003.
9. Політологія: Посіб. для студентів вузів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — К., 2002.
10. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию. — М., 1999.

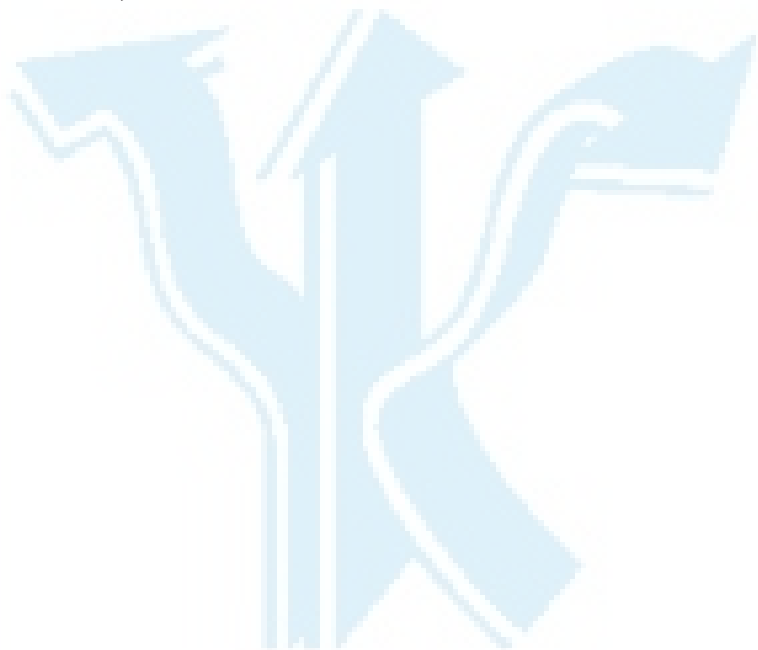
Додаткова

11. Актуальные проблемы современной зарубежной политической науки: Рефератив. сб. / Под ред. Н. Н. Разумовича, К. С. Гаджиева, Ю. С. Пивоварова, А. Ф. Самбука. — Вып. 1. — М, 1990.
12. Алексеева Т. А. Личность и политика в переходный период: проблемы легитимности власти // Вопросы философии. — 1998. — № 7. — С. 58–65.

13. *Андреев С. С.* Политическое сознание и политическое поведение // Соц.-полит. журн. — 1992. — № 8. — С. 10–22.
14. *Андрущенко В., Михальченко М.* Сучасна соціальна філософія: Курс лекцій. — 2-е вид., випр. і допов. — К., 1996.
15. *Афанасьев М. Н.* Поведение избирателей и электоральная политика в России // Полис. — 1995. — № 3. — С. 23–29.
16. *Барков В. Ю.* Социально-политический идеал в массовом сознании Украины. — К., 1999.
17. *Барков В. Ю.* Украина сегодня: политические, социальные и национальные детерминанты развития. — К., 1998.
18. *Баталов Э. Я.* Политическая культура современного американского общества. — М., 1990.
19. *Бебик В. М.* Наша політична культура // Політол. читання. — 1992. — № 1. — С. 11–37.
20. *Бебик В. М., Головатий М. Ф., Ребкало В. А.* Політична культура сучасної молоді. — К., 1996.
21. *Бердяев Н. А.* Смысл истории. — М., 1990.
22. *Брегеда А. Ю.* Основы політології. — К., 1997.
23. *Веденев В. А.* Политическая культура постсоветских обществ: традиции, либеральные ценности и перспективы: Учеб. пособие. — Кривой Рог, 2002.
24. *Вишняк О. І.* Електоральна соціологія: історія, теорії, методи. — К., 2000.
25. *Гозман Л. Я., Шестопал Е. Б.* Политическая психология. — Ростов н/Д, 1996.
26. *Головатий М. Ф.* Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — К., 2003.
27. *Голосов Г. В.* Сравнительная политология. — Новосибирск, 1995.
28. *Гречко П. К.* К вопросу о соотношении цивилизаций и культуры // Диалог цивилизаций: Восток — Запад. — М., 1994.
29. *Дженусов А. И.* Различие структур и уровней развития политической культуры // Соц.-гуманит. знания. — 1999. — № 4. — С. 108–120.
30. *Дмитренко М. А.* Формування політичної культури суспільства в трансформаційний період. — К., 2006.
31. *Житенев В.* Политическая культура: опыт формирования и проблемы. — М., 1990.

32. *Ирхин Ю. В.* Политология. — М., 1996.
33. *Ирхин Ю. В.* Человеческое измерение политики. — М., 1994.
34. *Кара-Мурза С. Г.* Манипуляция сознанием. — М., 2000.
35. *Курс лекций* / Под ред. М. Н. Марченко. — М., 2000.
36. *Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации.* — М., 1988.
37. *Мисюров Д. А.* Политическая символика: структура и функции // Вестн. МГУ. — Сер. 12: Полит. науки. — 1999. — № 1. — С. 14–19.
38. *Нагорна О. І.* Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. — К., 1998.
39. *Общая и прикладная политология: Учеб. пособие* / Под общ. ред. В. И. Жукова, Б. И. Краснова. — М., 1997.
40. *Остапенко М. А.* Традиційні підходи до моделі демократичного громадянина // Нова парадигма: Журн. наук. пр. / Гол. ред. В. П. Бех. — Вип. 45. — С. 148–156.
41. *Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 26–27 лют. 1998 р.* — К., 1998.
42. *Политическая наука: новые направления* / Под ред. Р. Гудина и Х.-Д. Клингеманна. — М., 1999.
43. *Политология для юристов: Курс лекций* / Под ред. проф. Н. И. Магузова и проф. А. В. Малько. — М., 1999.
44. *Рукавишников В. О., Халман Л., Эстер П.* Политические культуры и социальные изменения. Международные сравнения: Пер. с англ. — М., 1998.
45. *Сас П. М.* Політична культура українського суспільства (кінець 16 — перша половина 17 ст.). — К., 1998.
46. *Соловьев А. И.* Культура власти. — М., 1992.
47. *Соловьев А. И.* Политическая культура и модернизация российского общества. — М., 1992.
48. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992.
49. *Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учеб. пособие* / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. — М., 2002.

50. *Шестопап Е. Б.* Личность и политика: Критический очерк современных западных концепций политической социализации. — М., 1988.
51. *Щегорцов В. А.* Политическая культура: модели и реальность. — М., 1992.
52. *Юрьев А. И.* Введение в политическую психологию. — СПб., 1992.

МАУП

<i>Вступ</i>	3
<i>Розділ 1. Політична культура: поняття і основні характеристики</i>	5
1.1. Феномен і поняття політичної культури. Формування теорії політичної культури	5
1.2. Прикмети політичної культури	11
<i>Розділ 2. Структура і функції політичної культури</i>	16
2.1. Варіанти наукових підходів до структурних компонентів політичної культури	16
2.2. Основні функції політичної культури в сучасному суспільстві	31
<i>Розділ 3. Проблема типологізації політичної культури в політичній науці</i>	34
3.1. “Класичні” підходи до типологізації політичної культури	34
3.2. Сучасна політична наука про типи політичної культури	39
<i>Розділ 4. Шляхи формування політичної культури</i>	45
4.1. Політична соціалізація: сутність, етапи і моделі ...	45
4.2. Шляхи формування політичної культури	49
<i>Розділ 5. Електоральна культура як складова політичної культури</i>	54
5.1. Основні наукові школи дослідження електоральної поведінки	54
5.2. Поняття електоральної культури. Типи електоральної поведінки	63
<i>Розділ 6. Політична культура сучасного українського суспільства</i>	67
6.1. Домінанти політичної культури сучасної України	67

6.2. Регіональні особливості політичної культури в Україні	72
--	----

Розділ 7. Особливості політичної культури та політичної соціалізації в деяких країнах світу76

7.1. Політична культура та процес політичної соціалізації у Великобританії	76
--	----

7.2. Особливості політичної культури в Китаї	80
--	----

7.3. Політична соціалізація в США	84
---	----

<i>Список літератури</i>	<i>88</i>
--------------------------------	-----------

The present manual sets out the curricular material necessary to study the discipline “Political Culture.” The book contains a list of used and recommended literature and is designed for students of higher education establishments.

For the students of higher educational establishments.

Навчальне видання

Остапенко Марина Анатоліївна

**ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА
СУСПІЛЬСТВА**

Навчальний посібник

Educational edition

Ostapenko, Maryna A.

**THE POLITICAL CULTURE
OF THE SOCIETY**

Manual

Відповідальний редактор *О. М. Коваленко*

Редактор *Л. В. Логвиненко*

Коректор *О. В. Лебідь*

Комп'ютерне верстання *Т. І. Губанова*

Художнє оформлення *С. В. Бичков*

Підп. до друку 08.11.07. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 5,6. Обл.-вид. арк. 4,97. Тираж 2000 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*